

Afstudeeronderzoek Maike Abma

**ONDERNEMERSCHAP
IN JOURNALISTIEK
ONDERWIJS**

Christelijke Hogeschool Ede - 3 februari 2017

ONDERNEMERSCHAP IN JOURNALISTIEK ONDERWIJS

Dit afstudeeronderzoek is ingediend om te voldoen aan de eisen van de hbo-bachelor Journalistiek.

[Redacted signature block]

Dit afstudeeronderzoek is een origineel werk dat beschikbaar is gesteld aan de Christelijke Hogeschool Ede / Ede Christian University of Applied Sciences om naar eigen oordeel te vermenigvuldigen of te verspreiden via bibliotheken en databases.

Plaats, datum:

Handtekening:

Ede, 3 februari 2017

SAMENVATTING

Redacties van kranten en tijdschriften bestaan steeds vaker uit freelancers. Waar studenten eerst als traditionele journalisten werden opgeleid, moeten ze nu worden voorbereid op een toekomst als freelancejournalist. In 2010 werkte de helft van de jonge journalisten (22-34 jaar) al op freelancebasis (Hermans, Vergeer & Pleijter, 2011). Ze moeten niet alleen basisvaardigheden zoals interviewen en schrijven beheersen, ook een ondernemende houding is steeds belangrijker. Toekomstige journalisten moeten binnen een bestaand mediaplatform of als individuele freelancer een ondernemende rol kunnen vervullen. Om zich voor te bereiden op een freelancebestaan doen veel studenten tijdens hun studie ervaring op. Zulke buitenschoolse activiteiten kunnen leiden tot stress en studiedruk (Interstedelijk Studenten Overleg, 2015). In 2015 werd door de vier Nederlandse hbo-opleidingen journalistiek een nieuw beroeps- en opleidingsprofiel opgesteld. De bacheloropleiding journalistiek wordt aangeboden op de Christelijke Hogeschool Ede, de Hogeschool Utrecht, Fontys en Windesheim. In dit profiel staan vijf competentiegebieden die de basis voor elke journalistiekopleiding moet vormen. 'Ondernemerschap en innovatie' is één van deze competentiegebieden. Dit betekent dat elke journalistiekopleiding het thema ondernemerschap moet verwerken in het curriculum.

Met dit onderzoek wordt een beeld geschetst van de manier waarop ondernemerschap is verwerkt in Nederlandse journalistiekopleidingen op hbo-niveau. Daarbij is ook gekeken naar de begeleiding die studenten aangeboden krijgen. Voor dit onderzoek is een hoofdvraag opgesteld. Deze luidt als volgt: 'Hoe is ondernemerschap verwerkt in journalistiekopleidingen en welke begeleiding krijgen studenten hierbij?'. Het doel van dit onderzoek is om journalistiekopleidingen meer inzicht te geven in het curriculum van andere opleidingen. Het draait dus niet om de vraag of journalistiek onderwijs goed of slecht is. Daarnaast wordt de begeleiding van studenten in beeld gebracht. Dit is binnen iedere opleiding een essentieel onderdeel en kan de student helpen bij het combineren van studeren en freelancen. De vier hogescholen kunnen op deze manier kritisch naar hun journalistiekopleiding kijken en wellicht nieuwe ideeën opdoen.

Voor dit onderzoek is een inhoudsanalyse uitgevoerd van studiegidsen van de Christelijke Hogeschool Ede, de Hogeschool Utrecht, Fontys en Windesheim. Deze inhoudsanalyse schetst een eerste beeld van de curricula en laat de verschillen en overeenkomsten tussen de opleidingen zien. Daarnaast is gesproken met vijf journalistiekdocenten en twee deskundigen om het onderwerp van meerdere kanten te belichten.

Uit de inhoudsanalyse en diepte-interviews blijkt dat alle opleidingen een programma aanbieden rondom het thema ondernemerschap. Sinds het nieuwe beroeps- en opleidingsprofiel zien hogescholen meer noodzaak om dit onderwerp in het curriculum te verwerken. Het is duidelijk te zien dat deze programma's nog in ontwikkeling zijn. De vier opleidingen zijn nog steeds op zoek naar de beste onderwijsvorm. Dit zal zich de komende jaren verder ontwikkelen. Docenten zien veel studenten die naast hun studie bezig zijn met cv-building, bijvoorbeeld door te freelancen. Opvallend is dat dit vaak gezien wordt als de verantwoordelijkheid van de student. Zij moeten dit naast hun studieverplichtingen inplannen. Docenten geven aan dat begeleiding daarbij beschikbaar is, maar dat studenten hier niet altijd gebruik van maken. Buitenschoolse activiteiten zoals freelancen kunnen bij studenten zorgen voor extra druk en stress. Het Interstedelijk Studenten Overleg denkt dat flexibel onderwijs deze druk bij studenten zou kunnen verminderen. Op die manier kan de student freelanceopdrachten makkelijker verwerken in zijn studie. Journalistiekopleidingen moeten volgens Luc Nibbeling van het Interstedelijk Studenten Overleg meer met elkaar in contact komen en samen op zoek gaan naar de juiste manier om studenten voor te bereiden op een toekomst als freelancer, zonder ze hierbij teveel te belasten.

INHOUDSOPGAVE

Samenvatting	3
Inleiding	5
Literatuurstudie	
1. Journalistieke ontwikkelingen met oog op ondernemerschap	
1.1 De journalistiek verandert	7
1.2 Ondernemerschap	8
1.3 Nieuwe vaardigheden	10
1.4 Ontwikkelingen binnen journalistiekopleidingen	12
1.5 Stress onder studenten	15
Methodologie	19
Inhoudsanalyse	
2. Ondernemerschap binnen journalistiek onderwijs	
2.1 Indeling van het curriculum	21
2.2 Journalistieke competenties	23
2.3 Focus op ondernemerschap	24
2.4 Begeleiding van studenten	27
Diepte-interviews	
3. Begeleiding van studenten met oog op ondernemerschap	
3.1 Belang van ondernemerschap	29
3.2 Ondernemerschap in het curriculum	30
3.3 Overleg tussen opleidingen	34
3.4 Freelancen en studeren	35
3.5 Begeleiding	38
3.6 Verbeterpunten	39
3.7 Ontwikkelingen in het onderwijs	39
3.8 Toekomst van studenten	40
3.9 Resultaten	42
Conclusie	43
Aanbevelingen	46
Dankwoord	47
Literatuurlijst	48

Iedere student heeft het wel eens gehoord: 'Journalistiek? Daar is toch helemaal geen werk meer in te vinden?'. Voor een groot deel klopt dat beeld wel. Vaste banen zijn niet meer vanzelfsprekend en steeds meer journalisten gaan als freelancer aan de slag. In 2015 telde Nederland 18.000 journalisten. Daarvan werken 5600 op freelancebasis (Villamedia, in Kivits, 2015). Niet alleen jonge starters werken als freelancejournalist, ook ervaren journalisten die soms tientallen jaren op een redactie hebben gewerkt. Maar liefst twee derde van de freelancejournalisten werkte voor het starten van hun bedrijf in loondienst (Kamer van Koophandel, 2013). Ook zij moeten zich aanpassen aan de ontwikkelingen binnen de journalistiek. Dit onderzoek richt zich op de journalisten van de toekomst: journalistiekstudenten.

Sinds het nieuwe landelijk beroeps- en opleidingsprofiel (TUZE, 2015), waarin vijf nieuwe competentiegebieden werden opgesteld, zijn journalistiekopleidingen verplicht de thema's ondernemerschap en innovatie te verwerken in het curriculum. In het derde jaar van mijn studie merkte ik dat veel studiegenoten begonnen met freelancen. Al snel had ook ik me ingeschreven bij de Kamer van Koophandel. Door docenten werden we gestimuleerd om ervaring op te doen, maar informatie over ondernemerschap kregen we nauwelijks. Hoe start je een onderneming? Wie zijn je opdrachtgevers? Hoe bedenken je goede ideeën? Deze onderwerpen kwamen weinig aan bod. Tegelijkertijd zag ik hoe zwaar het voor studenten was om een fulltime studie te combineren met freelancewerk. Een aantal studenten stelden hun studie uit en bij een enkeling waren de klachten zo erg dat ze in een burn-out terecht kwamen. Vanaf dat moment groeide deze 'interesse' langzaam uit tot mijn afstudeeronderwerp. Ik wilde meer weten van journalistiek ondernemerschap en begon mij te verdiepen in literatuur over dit onderwerp.

Ik schrok van het feit dat de gemiddelde journalistieke zzp'er maar 23.000 euro per jaar verdiend. En dat hierdoor 40% van de zzp'ers financieel afhankelijk is van hun partner (Takken, 2016). Om een plek op de arbeidsmarkt te veroveren moeten journalistiekstudenten zich tijdens hun studie al bezig houden met cv-building. Dit begint vaak bij een goede stageplek, waar veel studenten na hun stageperiode blijven hangen. Deze extra curriculaire activiteiten leiden volgens het Interstedelijk Studenten Overleg (2015) tot 'sucstress': een samenvoeging van stress en succes. Dit ontstaat door de druk die studenten ervaren om succesvol te zijn. Maar liefst 40% van de studenten ervaart zulke heftige stress dat het hun privéleven belemmert (Ramaker, van der Nat & Meerstadt, 2012). Dit heeft volgens Ben Tiggelaar, bedrijfskundige en trainer, ook te maken met ambitie-inflatie. "Amerikaans onderzoek laat zien dat de ambities van studenten in de afgelopen decennia stelselmatig zijn toegenomen. Iedere nieuwe lichting hoopt maatschappelijk nog verder te komen dan de vorige", legt hij uit (2016). Als de prestatiedruk onder studenten zo groot is, moet het onderwijs daar dan niet op aangepast worden? Het maakte mij nieuwsgierig naar de mening van journalistiekdocenten over dit onderwerp.

In dit onderzoek schets ik een beeld van de manier waarop ondernemerschap is verwerkt in journalistiekopleidingen en hoe studenten hierin begeleid worden. Ik hoop opleidingen door dit onderzoek meer inzicht te geven in de curricula van andere opleidingen. Wellicht ontdekken ze hierdoor verbeterpunten of doen ze nieuwe ideeën op voor het onderwijsprogramma. In het eerste hoofdstuk worden de belangrijkste ontwikkelingen rondom journalistiek ondernemerschap beschreven. Ook komen verschillende (internationale) deskundigen aan het woord. In hoofdstuk twee heb ik de onderwijsprogramma's en studiehandleidingen van de vier journalistiekopleidingen in Nederland naast elkaar gelegd om deze met elkaar te vergelijken. Tot slot ben ik in gesprek

gegaan met twee deskundigen en vijf journalistiekdocenten van de vier bacheloropleidingen journalistiek.

Met dit onderzoek wil ik de onderstaande hoofdvraag beantwoorden:

Hoe is ondernemerschap verwerkt in journalistiekopleidingen en welke begeleiding krijgen studenten hierbij?

De hoofdvraag is verdeeld in drie deelvragen:

1. *Welke journalistieke ontwikkelingen omtrent ondernemerschap vinden plaats?*
2. *Hoe is ondernemerschap verwerkt in journalistiek onderwijs?*
3. *Hoe worden journalistiekstudenten begeleid met oog op ondernemerschap?*

De hypothese die ik daarbij heb opgesteld is:

Journalistiekstudenten worden niet voldoende voorbereid op een toekomst als ondernemer of freelancer. Dit kan leiden tot studiedruk en stress.

1.1. De journalistiek verandert

De laatste jaren is er in kranten en vakbladen veel geschreven over de veranderingen in de journalistiek. Volgens hoogleraren Jo Bardoel en Huub Wijfjes (2015) zitten we sinds eind jaren '80 in een markt- en publieksgerichte periode, waarin de aanbiedersmarkt is veranderd in een vragersmarkt. Een nieuwe generatie journalisten, die door de opkomende journalistiekopleidingen goed geschoold was, in tegenstelling tot de oude generatie, kwam terecht op nieuwsredacties. Deze vorm van journalistiek wordt ook wel netwerkjournalistiek genoemd (Bardoel & Deuze, 2001). Vier belangrijke kenmerken hiervan zijn:

- Interactiviteit
Bij online nieuws wordt de gebruiker onderdeel van het journalistieke proces. Ze kunnen bijvoorbeeld in contact komen met de journalist of een reactie achterlaten op de website.
- Het customizen van content
Gebruikers kunnen zelf hun media-aanbod samenstellen, bijvoorbeeld door het lezen van een archief of het wekelijks ontvangen van een nieuwsbrief.
- Hypertextualiteit
Op het internet wordt in een informatiebron vaak een andere bron genoemd door middel van hyperlinks. Zo is het gemakkelijk om een origineel document terug te vinden. Dit is een belangrijk hulpmiddel voor journalisten. De gebruiker kan zo kiezen tussen een beknopt artikel of meer diepgang.
- Multimedialiteit
Traditionele mediavormen komen samen. De journalist kan verhalen op verschillende manieren vertellen door tekst, beeld, geluid en data te combineren. (Bardoel & Wijfjes, 2015).

Technologische ontwikkelingen hebben in de maatschappij voor veel veranderingen gezorgd. Sinds de opkomst van social media – Facebook in 2004, YouTube in 2005, Twitter in 2006 en Instagram in 2010, zijn burgers 24 uur per dag op de hoogte van het nieuws in de wereld (Bardoel & Wijfjes, 2015). Mensen willen via de verschillende kanalen van een medium, dus via de krant, een website en een app, informatie ontvangen. Daarnaast verwachten ze dat deze kanalen elkaar kunnen aanvullen. Deze crossmedialiteit wordt steeds belangrijker (Drok, 2011). Burgers zijn naast ontvanger ook producent van nieuwsberichten. Dit wordt ook wel 'burgerjournalistiek' genoemd. Door deze ontwikkeling worden burgers weleens gezien als concurrentie voor professionele journalisten (Meerbach, 2009). Moderne technieken hebben iedereen de mogelijkheid gegeven om nieuws te produceren en een platform op te zetten (TUZE, 2015). Daarnaast zijn burgers soms sneller op locatie dan professionele journalisten. Door deze ongeschoolde journalisten verandert de wereld in een laagdrempelig communicatieparadijs, vinden Jo Bardoel en Huub Wijfjes (2015). De discussie over de toekomst van de journalistiek speelde al tijdens eerdere innovaties, zoals bij het oprichten van de Telegraaf in 1850 en bij het uitvinden van de televisie.

De sterk toegenomen concurrentie in het mediaveld, de grotere autonomie en atomisering van een geïndividualiseerd en mondig publiek en de technologische trends richting convergentie en interactie hebben de verdienmodellen waarop de journalistiek per definitie was gebouwd onder druk gezet (Bardoel & Wijfjes, 2015, p. 13).

Naast burgerjournalistiek is er ook concurrentie vanuit de groeiende mediaopleidingen, zoals Media, Informatie & Communicatie (TUZE, 2015). Journalistiekopleidingen moeten zich aanpassen om studenten af te leveren die boven het maaiveld uitsteken. Volgens Bart Brouwers hebben professionele journalisten veel kwaliteiten waarmee ze zich kunnen onderscheiden van burgerjournalisten en andere vakgebieden. Namelijk dat ze “(...) goed zijn in zaken uitzoeken, research doen, dieper graven, feiten checken, bronnen vinden. En het bieden van duiding en context bij het nieuws. Niet hun snelheid, maar hun betrouwbaarheid staat op de eerste plaats” (TUZE, 2015, p. 15). Journalisten moeten een manier vinden om zich te profileren en te onderscheiden van de rest, bijvoorbeeld door het zoeken naar een niche. Dit kunnen specifieke thema's zijn, maar ook vaardigheden, zoals het werken met data, analyseren en samenwerken met technici (Bardoel & Wijfjes, 2015; Van der Kamp, et al., z. d.). Traditionele journalisten zijn niet langer alleen verantwoordelijk voor het schrijven van een stuk voor de krant. Ieder tijdschrift of dagblad heeft tegenwoordig een eigen website en Facebook-account (TUZE, 2015). Volgens Leurdijk (2015) begint het 'online leven' van een artikel pas na publicatie. Er zijn volledige onlineredacties ontstaan met journalisten die zich alleen bezighouden met online content. Facebook en Twitter zijn nieuwsplatforms op zich geworden. Journalisten moeten dus kennis hebben van verschillende mediaplatforms en technieken kennen om deze te bedienen (TUZE, 2015). Al deze nieuwsplatforms moeten met elkaar concurreren. Om voor het publiek interessanter te blijven dan de concurrent, moeten ze veranderen. “Een ondernemende houding van journalistieke organisaties, redacties en individuele journalisten is nodig om in te kunnen spelen op deze veranderingen” zegt Andra Leurdijk (2015, p. 10). Redacties moeten ook kunnen samenwerken met mensen uit andere vakgebieden, zoals ICT'ers en data-experts. Dit kan leiden tot nieuwe innovatieve ideeën (2015).

De ontwikkelingen van de laatste jaren hebben economisch gezien weinig opgeleverd. Voor online platforms is het moeilijk een goed verdienmodel te creëren. Sommigen is het wel gelukt, denk aan De Correspondent. Ook advertenties leveren tegenwoordig veel minder op en de oplage van tijdschriften en dagbladen loopt terug (Witterholt, 2015). In 2013 nog besloot Sanoma zich volledig te richten op dertien titels. Maar liefst 32 titels werden verkocht, samengevoegd of volledig geschrapt (Eigenraam, 2013). De journalistieke werkgelegenheid daalde de afgelopen jaren flink. Van 9000 banen in 2001 naar 7500 banen in 2012 (Baarsma et al, in Leurdijk, 2015). Commercie is niet langer alleen de taak van de marketingafdeling. Ook journalisten moeten meedenken aan nieuwe verdienmodellen en journalistieke innovaties (TUZE, 2015). Veel journalistieke trends zijn de afgelopen jaren de revue gepasseerd. Denk aan crossmediale journalistiek, interactiviteit, de opkomst van weblogs, burgerjournalistiek, coderen, datajournalistiek, innovatie en ondernemerschap. In dit onderzoek komt vooral de laatste trend aan bod.

1.2. Ondernemerschap

Sinds eind jaren '90 werken op nieuwsredacties steeds minder journalisten met een vast contract. Vaak worden deze plekken opgevuld door zelfstandig ondernemers. Freelancers zijn altijd een onderdeel geweest van de journalistieke cultuur, maar worden nu vaak 'zzp'er' of 'ondernemer' genoemd (Bardoel & Wijfjes, 2015). Ondernemende journalistiek wordt gedefinieerd als “(...) nieuwe, innovatieve journalistiek, waarbij de journalist naast journalistieke kerntaken ook ondernemerstaken – zoals businessplannen maken, marktanalyses en marketing – uitvoert” (2015, p. 327). Het kan dus gaan om individuele freelancers, maar ook om startups of een combinatie daarvan. Journalisten maken niet langer alleen het product, maar gaan ook op zoek naar een opdrachtgever (2015). Yolanda Witterholt legt uit dat de term 'journalistiek ondernemerschap' vaak in een andere context gebruikt wordt dan het starten van een bedrijf of het werken als zzp'er. Vaak wordt hiermee bedoeld dat de journalistiek bedreven wordt door mensen die alleen oog hebben voor hoge verkoopcijfers, legt Witterholt uit (2015). Onder 'journalistiek ondernemerschap' vallen in dit

onderzoek alle journalisten die als freelancer of zzp'er fulltime of parttime werken voor verschillende opdrachtgevers of binnen een journalistieke startup.

Wetenschappelijke artikelen over journalistiek ondernemerschap maken vaak onderscheid tussen ondernemers, zzp'ers en freelancers. Als ondernemer ben je (samen met anderen) niet alleen verantwoordelijk voor het publiceren van content, maar ook voor de financiële kant van het bedrijf. Het is dus belangrijk dat je ook kennis van ondernemen hebt (Casero-Ripollés, Izquierdo-Castillo, Doménech-Fabregat, 2016). Het inkomen is volledig afhankelijk van de resultaten van het bedrijf. Als freelancer of zzp'er kun je ook voor een bestaand medium werken, maar zij staan niet op de vaste loonlijst. In 2002 voorspelde Nico Drok dat de gemiddelde redactie in de toekomst nog maar voor een klein deel uit vaste krachten zou bestaan en opgevuld zou worden met 'een ring van freelancers' die samen alle journalistieke taken uitvoeren. Nu, vijftien jaar later, is dit beeld bij veel redacties werkelijkheid geworden (Drok, 2011).

Uit onderzoek van Villamedia blijkt dat 18.000 Nederlanders in 2015 als journalist of redacteur werkten. Daarvan is ruim 5600 werkzaam als freelancer (Kivits, 2015). De terugloop van banen heeft ervoor gezorgd dat veel journalisten, vaak met jarenlange ervaring, werden ontslagen. Twee derde van de freelancejournalisten werkte voor het starten van hun onderneming in loondienst (Kamer van Koophandel, 2013). Een kwart hiervan werd gedwongen om voor zichzelf te beginnen. De rest heeft hier zelf voor gekozen. Een relatief klein deel van de studenten start na het behalen van hun diploma een eigen onderneming, namelijk 4,5%. Uit onderzoek van Hermans, Vergeer en Pleijter (2011) blijkt dat de helft van de jonge journalisten (22-34 jaar) in 2010 als freelancer werkte. Bij tijdschriften en online redacties werken de meeste freelancers. Meer dan de helft van deze redacties werkt als zelfstandig ondernemer. Wanneer journalisten een plekje op de arbeidsmarkt hebben veroverd, hoeven ze geen vetpot te verwachten. De inkomsten zijn in de laatste tien jaar zelfs met 20% verminderd. Journalistieke zzp'ers krijgen gemiddeld een brutoloon van 23.000 euro per jaar. In andere vakgebieden verdienen zzp'ers gemiddeld zo'n 34.000 euro per jaar (CBS, 2015). Door de lage inkomsten is 40% van de journalisten financieel afhankelijk van hun partner (Vinken, 2016). Veel freelancers moeten naast hun onderneming bijverdienen. Uit een enquête van de Nederlandse Vereniging van Journalisten (2015) blijkt dat 55% van de NVJ-leden naast hun journalistieke baan nog commercieel werk heeft. 68% daarvan doet dit omdat ze het werk daadwerkelijk leuk vinden, maar bijna de helft is financieel genoodzaakt om een tweede baan te hebben (NVJ, 2015).

Veel mediadeskundigen beweren dat de journalistiek 'dood' is. Hoogleraar Mediastudies Mark Deuze is het daar niet eens, maar vindt wel dat vaste banen bij nieuwsorganisaties inderdaad 'op sterven na dood' zijn (Universiteit van Amsterdam, 2016). Hij wijst naar de cijfers van teruglopende banen binnen de journalistiek.

Dat is een zorgwekkende trend, zeker wanneer je beseft dat die redacties voor journalisten een ankerplaats vormen waar zij hun werk goed kunnen doen. Als die redacties uiteindelijk verdwijnen, wordt het voor journalisten moeilijker om hun taken naar behoren uit te voeren. Dat betekent echter niet dat goede journalistiek dan onmogelijk is of dat zij als gevolg van minder inkomstenbronnen ten dode is opgeschreven (Deuze, 2016, par. 4).

Ook stagiairs worden door veel (freelance) journalisten als concurrentie gezien. Ze nemen vaak de plekken van redacteurs in, waardoor er steeds minder vaste banen beschikbaar zijn (Witterholt, 2015). "Stagiairs 'mogen' steeds vaker 'blijven hangen'. Vroeger betekende dat een groot compliment en kans op een baan en veel studenten verkeren in de veronderstelling dat dat nog steeds zo is", concludeert freelancejournalist en docent Yolan Witterholt (2015, p. 20). Journalisten die op zoek zijn naar werk, maar ook journalisten met een vast contract, lopen

hier tegenaan. Net afgestudeerden kunnen bij zogenoemde ‘werkervaringsplaatsen’ ervaring opdoen in het werkveld. Daar werken ze voor een magere 350 euro per maand fulltime op een redactie. Het doel van deze ervaringsplaatsen is om later meer kans te hebben bij sollicitatiegesprekken, maar door veel journalisten worden ze gezien als obstakel en goedkope arbeidskracht (Witterholt, 2015).

Ondanks de ontwikkelingen en concurrentie is de journalistiek volgens professoren aan de School of Communication Sciences in Malaga ‘more alive than ever’ (Paniagua Rojano, et al., 2014). De opkomst van journalistieke startups biedt hoop. Ze zijn er zelfs van overtuigd dat de journalistiek steeds sterker wordt. De interesse in traditionele media, zoals kranten en tijdschriften is gedaald, maar de consumptie van nieuwe media is juist toegenomen. Dit komt door de groei van het aantal blogs en andere online platforms. Journalisten moeten niet voor grote mediabedrijven, maar juist voor kleine platforms gaan werken of een eigen onderneming starten. Op die manier ben je onafhankelijker en heb je meer vrijheid (Paniagua Rojano, et al., 2014).

1.3. Nieuwe vaardigheden

Journalistieke trends roepen bij opleidingen veel vragen op. Welke trends zullen van belang zijn voor de toekomst van de journalistiek? En hoe kan dit worden verwerkt in het onderwijs? (TUZE, 2015). In 2015 heeft het landelijk directieoverleg van de vier Nederlandse hoge beroepsopleidingen journalistiek, ook wel TUZE (Tilburg, Utrecht, Zwolle, Ede) genoemd, een nieuw landelijk beroeps- en opleidingsprofiel opgesteld. Daarin zijn onder andere de journalistieke trends en ontwikkelingen van de afgelopen jaren verwerkt. In het profiel zijn de volgende vijf competentiegebieden opgesteld:

- Competentiegebied 1: Nieuwsgaring en research
- Competentiegebied 2: Journalistieke productie
- Competentiegebied 3: Publieksgerichtheid en –verantwoording
- Competentiegebied 4: Ondernemerschap en innovatie
- Competentiegebied 5: Reflectie en onderzoek

Deze competentiegebieden worden op pagina 23 verder uitgelegd. Het landelijk beroeps- en opleidingsprofiel is onder andere gebaseerd op de Verklaring van Tartu. Deze is in 2006 in het leven geroepen door de European Journalism Training Association (EJTA). Bij de EJTA zijn 24 Europese landen aangesloten, waaronder Nederland. De Verklaring van Tartu bestaat uit tien competenties die elke journalistiekstudent aan het einde van zijn studie moet bezitten. In 2013 zijn de competities vanwege de ontwikkelingen binnen de journalistiek aangescherpt (TUZE, 2015). De tien competenties zijn hieronder opgesteld.

1. Reflecteren op de rol van de journalistiek in de samenleving
 2. Relevante onderwerpen en invalshoeken vinden
 3. Journalistiek werk organiseren
 4. Informatie verzamelen
 5. Informatie selecteren
 6. Informatie presenteren
 7. Verantwoording afleggen over journalistiek werk
 8. Samenwerken in een team
 9. Handelen als een ondernemende journalist
 10. Bijdragen aan de vernieuwing van de professie
- (Tartu, 2013; BOP, 2015).

De tien competenties uit de verklaring van Tartu worden vervolgens ieder verdeeld in vijf kwalificaties. In het kader van dit onderzoek worden de kwalificaties van competentie 9. 'handelen als een ondernemende journalist' hieronder genoemd.

9.1 Initiatief tonen

9.2 Inzicht hebben in de economische randvoorwaarden van de professie

9.3 Marktkansen kunnen herkennen

9.4 Nieuwe producten en formules kunnen ontwikkelen

9.5 De praktische aspecten van het freelancen kennen

(Tartu, 2013; BOP, 2015).

In 2002 schreef Nico Drok namens de vier journalistiekopleidingen in Nederland een rapport over trends op de journalistieke markt. Veel van deze trends hebben zich ondertussen verder ontwikkeld. In 2011 heeft Drok een beeld geschetst van de huidige ontwikkelingen in de journalistiek en de kwaliteiten waaraan toekomstige journalisten moeten voldoen. Ze moeten niet alleen verschillende journalistieke vaardigheden beheersen, zoals videomontage en fotografie, maar ook een ondernemende houding hebben en flexibel zijn (Drok, 2011). Ze moeten op eigen houtje opdrachtgevers kunnen vinden en flexibel genoeg zijn om de ontwikkelingen binnen de journalistiek bij te houden (Leurdijk, 2015). Drok stelt tien gebieden op die de journalistiek de komende jaren zal gaan beïnvloeden. Het gaat daarbij om crossmedialiteit, relevantie, eigen nieuws, gebruiksgemak, participatie, productdifferentiatie, duiding, betrouwbaarheid en flexibiliteit. Hij heeft deze tien gebieden voorgelegd aan vijftien deskundigen en vervolgens gevraagd naar hun mening over deze ontwikkelingen. De meesten verwachten dat crossmedialiteit en betrouwbaarheid de gebieden zijn die de komende jaren het meeste zullen veranderen. Uit hetzelfde onderzoek blijkt dat deskundigen flexibiliteit erg belangrijk vinden. Om in het werkveld te overleven, moet je als journalist mobiel zijn, vinden ze (Drok, 2011). Een aantal deskundigen verwacht dat de werkgelegenheid vooral bij kleine ondernemingen en eenmanszaken zal liggen. Huub Evers, expert op het gebied van media-ethiek, had in de tien gebieden liever meer aandacht gezien voor ondernemerschap. Hij denkt dat journalisten in de toekomst vooral als freelancer zullen werken en daarbij een commerciële denkwijze moeten ontwikkelen. Journalisten moeten ook kennis hebben van financiën. Het is tenslotte noodzakelijk dat zij opdrachtgevers weten te overtuigen van hun ideeën met als doel het verkopen van een productie. Maar met alleen financiële kennis red je het als journalistiek ondernemer niet. "Zij zouden bovenal initiatiefrijk en innovatief moeten zijn, met een creatieve en proactieve geest op zoek moeten blijven naar onderscheidende content en vormen", aldus Drok (2011, p. 19). Anneliese Bergman, uitgever van onder andere Libelle en Flair, ziet de concurrentie op de journalistieke arbeidsmarkt als een 'survival of the fittest' (2011).

Op de jaarvergadering van de European Journalism Training Association van 2010 sprak Mark Lee Hunter, directeur van de Franse Businessschool INSEAD, over het belang van ondernemerschap in journalistiekopleidingen. Volgens hem is niet alleen financiële kennis, maar vooral een innovatieve houding erg belangrijk.

Studenten moeten leren omgaan met snelle veranderingen, moeten leren werken in multidisciplinaire en crossmediale omgevingen, moeten leren experimenteren met nieuwe vormen, inhoud en producten, moeten leren begrijpen hoe de economische logica van (kwaliteits)journalistiek werkt en moeten een onderzoekende en probleemoplossende attitude ontwikkelen (Drok, 2011, p. 20).

Mark Deuze sluit zich hierbij aan. Studenten moeten niet alleen basisvaardigheden onder de knie hebben, maar ook slimme ondernemers zijn. En dat gaat verder dan alleen geld verdienen. "(...) ondernemers zijn ook risiconemers pur-sang. Het zijn mensen die de grenzen opzoeken en die nieuwe mogelijkheden zien. Daar heeft de wereld van de journalistiek meer dan ooit behoefte

aan”, legt Deuze uit (2016, par. 6). In 2013 vroegen Schaich en Klein 33 docenten van journalistiekopleidingen uit Amerika, Canada, Colombia, Mexico, Engeland en Frankrijk waarom het zo belangrijk is om studenten meer ondernemende vaardigheden aan te leren. Volgens een derde is het begrijpen van financiën en ondernemen noodzakelijk in deze media-industrie. Journalisten moeten dit omarmen en innovaties juist stimuleren. Deze kennis is niet alleen voor freelancejournalisten belangrijk, ook journalisten die in vaste dienst zijn, hebben hier baat bij. “(...) Even if they don't start their own news ventures, tomorrow's graduates likely will be involved in intrapreneurial initiatives for media companies” aldus Leslie Walker, professor Digital Innovation (2013, p. 190). Door het ontwikkelen van een ondernemende houding blijven journalistieke kansen minder snel liggen. Hiermee kunnen ze de leegtes van traditionele media opvullen, zegt James Breiner. Journalisten moeten op zoek naar een niche, zoals het milieu, cultuur of lokale data (Schaich & Klein, 2013).

In een industrie waarin redacties krimpen en steeds meer journalisten werkloos raken, is het belangrijk dat studenten hun eigen baan creëren, zegt bijna twee derde van de respondenten (Schaich & Klein, 2013). Ze vragen de respondenten ook naar de manier waarop ze ondernemerschap verwerken in het curriculum. Bijna alle opleidingen nodigen journalistieke ondernemers uit om in gastcolleges te vertellen over hun ervaring. Voor studenten is dit interessant, omdat er op dit moment veel geëxperimenteerd wordt met verdienmodellen. Van ervaringsdeskundigen leren ze wat wel en niet werkt. Bij nagenoeg alle opleidingen wordt van studenten verwacht dat ze een journalistiek project opzetten zodat ze meer leren over het ontwikkelen van een startup. Andere activiteiten die worden aangeboden zijn het werken met casestudies, theoretische lessen over ondernemen en het pitchen van ideeën (2013). Uit een enquête onder Nederlandse journalistieke starters en studenten blijkt dat 80% behoefte heeft aan meer kennis over ondernemerschap (Vers in de Pers, 2016). Daarnaast worden innovatie en online journalistiek als speerpunten genoemd. De respondenten willen graag dat er meer evenementen georganiseerd worden waarin ze leren freelancen en zich leren profileren op de arbeidsmarkt (2016).

Jonge journalisten moeten hard werken om een plek op de arbeidsmarkt te veroveren. Wat maakt de kans op een baan groter? Vers in de Pers (2013) geeft vijf adviezen. Allereerst is een goede stageplek heel belangrijk. Daar kun je als student laten zien wat je in huis hebt. Als redactieleden enthousiast over je zijn, is de kans groot dat je na je stageperiode mag blijven. Daarnaast komen de contacten die je als stagiair opdoet later vaak van pas. Een goede basis van vaardigheden is ook belangrijk als starter. Iedere journalist moet nieuwsgierig en ondernemend zijn, algemene kennis hebben en goed kunnen schrijven, maar moet volgens Christiaan Ruesink, oud-hoofdredacteur van het Algemeen Dagblad, ook heel snel zijn. “Ze signaleren ontwikkelingen sneller, stellen meer vragen en zijn over het algemeen nieuwsgieriger”, aldus Ruesink (Vers in de Pers, 2013, p. 5). Het zoeken naar een niche werd in dit hoofdstuk al een aantal keer geadviseerd, maar Vers in de Pers denkt dat jonge journalisten meer kans maken als ze breed inzetbaar zijn. Door zichzelf als merk te zien, onderscheiden ze zich van de massa. “Je kunt je onderscheiden door ideeën. Niet alleen over artikelen, maar ook over hoe je die artikelen kunt verkopen”, aldus Jan-Jaap Heij, oprichter van Reporters Online (Vers in de Pers, 2013, p. 6). Yolan Witterholt heeft haar twijfels bij ‘personal branding’ en weet niet of mensen een artikel alleen lezen als het door een bepaalde journalist geschreven is. Tot nu toe word je volgens haar alleen als bekende journalist gezien als je “met je kop op tv bent geweest” (2015, p. 82).

1.4. Ontwikkelingen binnen journalistiekopleidingen

Ondernemerschap is binnen de journalistiek zo belangrijk geworden dat het ook in journalistiek onderwijs verwerkt moet worden. Maar wat is de juiste manier? En hoe reageren studenten op zo’n ontwikkeling? Niet alleen in Nederland, maar ook in Spanje discussiëren ze over dit onderwerp. Drie lectoren communicatiewetenschappen van de Jaume I universiteit in

Spanje hebben journalistiekstudenten gevraagd naar hun mening over ondernemerschap (Casero-Ripollés, Izquierdo-Castillo en Doménech-Fabregat, 2016). Ondanks dat het hier gaat om een ander land en een ander onderwijssysteem zijn de resultaten ook interessant voor journalistiekopleidingen in Nederland. Uit dit onderzoek blijkt namelijk dat Spaanse studenten nog maar weinig kennis hebben over dit thema. Er bestaat veel verwarring over het verschil tussen freelancen en ondernemen. Driekwart van de Spaanse studenten ziet winst maken met hun bedrijf als het grootste obstakel. Maar liefst 65,8% kijkt op tegen de financiële onzekerheid die bij ondernemerschap komt kijken. Andere obstakels die genoemd worden, zijn het verkrijgen van financiering en de concurrentie op de arbeidsmarkt. Toch zien de studenten ook kansen in journalistiek ondernemerschap. Zo staan ze positief tegenover flexibele werkuren en de vrijheid die ze krijgen bij het creëren van content. Daarnaast denken ze als ondernemer of freelancer makkelijker in de media-industrie terecht te komen (2016). De mening van (oud-) journalistiekstudenten kan docenten helpen om de opleiding beter vorm te geven. Marianne Zwagerman vroeg vijf oud-journalistiekstudenten naar hun mening over de journalistiekopleidingen in Nederland. Uit de antwoorden blijkt dat het thema ondernemerschap in de opleiding altijd een ondergeschoven kindje is geweest (2015). Studenten leren wel hoe ze moeten pitchen, maar informatie over de financiële kant van ondernemerschap, zoals belastingaangifte, mist nog. Deze informatie is essentieel voor de grote groep afgestudeerden die als freelancer aan de slag gaat (Zwagerman, 2015).

Freelance tekstschrijver Sjoerd Arends studeerde in 2012 af als journalist aan de Hogeschool Utrecht. Hij wist dat de kans op een vast contract klein was, maar ging zijn toekomst als freelancejournalist positief tegemoet. Al snel viel dat viel flink tegen. Zijn verhalen werden gepubliceerd in grote kranten als NRC, maar zelfs toen kon hij niet van het werk leven. “(...) je moet rapporten lezen, mensen interviewen, er veel tijd in steken. Als je daar een paar dagen mee bezig bent, en je kijkt naar het bedrag dat je ervoor krijgt – dan wordt het meer een soort hobby”, legt hij uit (van den Bos, 2017, par. 1). Daarom besloot hij ook commerciële opdrachten aan te nemen. Bij het vak freelance op de Hogeschool Utrecht, waarbij studenten als freelancer aan de slag gaan, werd hem verteld dat ‘het wel goed zou komen’ als hij zijn verhaal eenmaal aan een grote krant had verkocht. En terwijl hij meer dan veertig uur per week werkt, krijgt hij geen vetpot. Arends benadrukt dat journalistiekopleidingen veel meer aandacht moeten besteden aan ondernemen, vooral omdat dit voor veel studenten de toekomst is. Hij zoekt nu samen met freelancejournalist Erwin van ’t Hof uit hoe je met freelancen geld kunt verdienen. “We interviewen journalisten over de nieuwe inkomstenbronnen die zij gebruiken. Gaandeweg leren we daarvan en gaan we het zelf toepassen. We schrijven nu een artikel over fondsen voor journalisten, en met die kennis willen we zelf fondsen aanschrijven”, aldus Arends (van den Bos, 2017, par. 4). Uit onderzoek blijkt inderdaad dat de inkomsten van jonge journalisten (onder de 35) er het meest op achteruit gaan (Vinken, 2016). Zij kregen tussen 2014 en 2016 twintig euro per uur minder betaald.

Vers in de Pers heeft verschillende (hoofd)redacteuren van landelijke en regionale dagbladen, tijdschriften, nieuwswebsites en omroepen gevraagd naar hun mening over de vier journalistiekopleidingen in Nederland (Vers in de Pers, 2013). Een groot deel stoort zich bij studenten en jonge journalisten aan het gebrek aan kennis over nieuwe media. Volgens veel redacteuren is dit juist nu belangrijk, omdat journalisten zich moeten onderscheiden op de arbeidsmarkt. Ze vinden dat journalistiekopleidingen zich meer zouden moeten focussen op nieuwe media en online platforms. Ook moet er volgens de redacteuren binnen opleidingen meer nadruk liggen op ondernemerschap. Alleen op die manier kunnen studenten zich voldoende voorbereiden op een toekomst als journalist. De 26 ondervraagde redacties verwachten dat het aantal freelancers de komende jaren zal toenemen.

De ontwikkelingen binnen de media-industrie zorgen voor veel vragen binnen journalistiekopleidingen. Moeten studenten opgeleid worden om journalistieke basisvaardigheden onder de knie te krijgen? Of moeten ze ook kritisch naar hun vak kunnen

kijken? (Drok, 2011). De maatschappij is volgens Nico Drok toe aan journalisten die weten hoe de praktijk werkt, maar ook problemen herkennen en die vervolgens kunnen oplossen. Journalistiekopleidingen moeten een inschatting maken van hoeveel aandacht er in het curriculum nodig is voor het uitvoerende element, waarbij studenten de journalistieke vaardigheden leren en het innovatieve element, waarmee studenten kunnen bijdragen aan de ontwikkelingen in de journalistiek (2011).

Een belangrijke vraag voor een vakopleiding in het hoger onderwijs is of er moet worden opgeleid voor het vak zoals het er in de praktijk van alledag uitziet of voor het vak zoals men zou willen dat het er uit ziet (Drok, 2011, p. 118).

Niet alleen journalistiekopleidingen zijn toe aan verandering. Volgens Gabriëlla Meerbach moeten ook docenten met de tijd mee gaan. “So that they can keep up both with the rapid changes in their discipline and students who are increasingly knowledgeable about the world” (Meerbach, 2009, p. 173). De journalistiek is een individualistischer vak geworden. Journalisten zijn verantwoordelijk voor het volledige product. Studenten moeten kennis hebben van alle gebieden: het onderzoek, de productie en de vormgeving van een journalistiek verhaal. Volgens Meerbach moeten journalistiekopleidingen de basis zijn van toekomstige journalisten en daarom moeten ze zich aanpassen aan de huidige ontwikkelingen.

Studenten moeten worden opgeleid met een reëel toekomstbeeld, vindt Hans de Clerq (Vrieling, 2014). Daarom moeten ze vanaf het eerste jaar worden geconfronteerd met ondernemerschap, ook als ze later in vaste dienst zullen werken. “Ook wanneer je werkt voor een ander, moet je kunnen organiseren, produceren, budgetteren en plannen”, aldus de Clerq (2014, par. 2). Van nature hebben journalisten al een aantal kenmerken die passen bij ondernemerschap. Ze zijn nieuwsgierig, onderzoekend, koppig en goede storytellers (Schaich & Klein, 2013). Volgens Annette Naudin zijn studenten vaak bang om te falen. Ze stoppen snel met dingen waar ze niet direct goed in zijn. Iets wat totaal niet past bij ondernemerschap, waar je keer op keer moet falen tot je iets vindt wat werkt. Veel studenten houden zich nog steeds vast aan traditionele journalistieke banen, zoals verslaggever. Ze kunnen de veranderende arbeidsmarkt beter omarmen en op zoek gaan naar de kansen die daar liggen (2013).

Journalistiek onderwijs moet volgens Eric Newton van de Knight Foundation meer draaien om praktijk. Hij ziet teaching hospitals als een nieuwe innovatieve onderwijsmethode voor journalistiekopleidingen. Deze teaching hospitals kennen we vooral van medische studies, maar ze werken volgens Newton ook goed voor journalisten. Op het congres Journalist In Opleiding in 2013 spreekt hij over het onderwijsmodel. Een teaching hospital bestaat uit drie categorieën: de eerste hulp, clinics en het laboratorium. Bij de eerste hulp gaat het om snel nieuws. Studenten gaan op pad en creëren content. Bij de tweede categorie worden studenten en ervaren professionals bij elkaar gebracht. Voor een bepaalde periode draait de studie dan om een specifiek journalistiek verhaal of thema. Newton vindt clinics over digitale vaardigheden erg belangrijk. In het laboratorium zijn studenten bezig met de toekomst van de journalistiek. Daar worden innovatieve ideeën, apps en platforms bedacht. Newton is duidelijk: niet alleen de journalistiek, maar ook het onderwijs moet veranderingen ondergaan. “Universities can help lead the way through the era of creative destruction, but only if they are willing to destroy and recreate themselves”, aldus Newton (2013, par. 2). Jeroen Smit, bedrijfskundige en journalist, spreekt ook op het congres en sluit zich aan bij Newton. Journalistiek is “leren door te doen”, zegt hij. Door je te specialiseren in een bepaald onderwerp kun je je als journalist onderscheiden van de concurrentie. Daarnaast merkt hij dat veel studenten wegblijven van ondernemerschap, omdat ze bang zijn om hun rol als watchdog te verliezen (Smit, 2013).

C.W. Anderson, assistent-professor Media Culture aan College of Staten Island, hoopt dat journalistiekopleidingen zich zullen aanpassen aan de ontwikkelingen binnen de media-industrie, bijvoorbeeld door ondernemerschap op te nemen in het curriculum of door de

opleiding te veranderen in een teaching hospital (2014). Studenten kunnen niet langer opgeleid worden voor traditionele banen die aan het verdwijnen zijn. Journalistieke professionaliteit wordt steeds meer in twijfel getrokken door de groeiende invloed van burgerjournalistiek. Anderson vraagt zich af wat hij zijn studenten moet vertellen. Welke toekomst staat ze te wachten? Om die vraag te beantwoorden moeten journalistiekopleidingen een aantal aanpassingen doen. Allereerst moeten ze accepteren dat een groot deel van de studenten tenminste eens in zijn journalistieke carrière als verslaggever zal werken. Maar een klein deel daarvan wordt uiteindelijk een traditionele journalist. “If we are all going to be reporters at least once in our lives, we all should learn at least the basics of how to properly produce news about current events”, zegt hij (Anderson, 2014, p. 67). Het onderwijs moet zich dus meer focussen op de vraag vanuit de media-industrie. Studenten moeten voor zichzelf de voor- en nadelen van traditionele journalistieke professionaliteit op een rijtje zetten en hier een mening over vormen. Uiteindelijk leiden deze aanpassingen tot een onderwijsvorm die vergelijkingen kent met liberal arts, waarbij studenten hun studie zelf kunnen inrichten. Om studenten voor te bereiden op arbeidsmarkt moeten ze zowel traditionele als nieuwe vaardigheden leren, denkt Anderson. Hij betwijfelt of studenten zich in de toekomst nog zullen inschrijven voor journalistiekopleidingen, omdat er maar weinig baangarantie is. Ze zullen in ieder geval met een ander idee de opleiding instappen dan huidige studenten. Anderson ziet de toekomst van de journalistiek positief in en hoopt dat de terugloop van professionele journalistiek wordt omgedraaid in iets wat de maatschappij ten goede komt.

Niet iedereen ziet teaching hospitals als de toekomst van journalistiekopleidingen. Mensing en Ryfe (2013) denken dat het vernieuwingsproces door deze onderwijsvorm zelfs vertraagd kan worden. In tegenstelling tot het bedenken van innovatieve projecten zijn studenten vooral bezig met het produceren van content. Ze zijn bang dat studenten op deze manier niet de juiste vaardigheden leren om in de toekomst te functioneren als journalist. Op deze manier worden studenten opgeleid als traditionele journalisten, terwijl hier op de arbeidsmarkt geen plaats voor is. Ze pleiten voor een ondernemende onderwijsvorm waarin studenten leren produceren, reflecteren en werken als een professional. Dit leidt tot innovatieve projecten die de huidige media-industrie in de toekomst zullen vervangen. “Seizing this moment to create alternative models of journalism could invigorate faculties and inspire students in ways that would allow journalism schools to fully contribute to the next era of journalism”, aldus Mensing en Ryfe (2013, p. 15). James Breiner, directeur van het Global Business Program aan de Tsinghua University in China, sluit zich hierbij aan.

So the pressure is on universities to change – and change quickly. They must help create the revolution while avoiding being swept away by it, embracing change while preserving the best traditions of a vigorous free press. In other words, they themselves must be more entrepreneurial (Breiner, 2013, par. 8).

Ook op internationaal niveau vinden binnen journalistiekopleidingen veel veranderingen plaats. Dan Gillmor, docent Digital Media aan Arizona State University, vindt het onderwijsprogramma van de City University of New York (CUNY) tot nu toe het best ontwikkeld (Gillmor, 2016). Journalistiekstudenten leren daar zowel basisvaardigheden, zoals het maken van reportages, maar krijgen ook een semester over ondernemerschap aangeboden. Daarin leren ze alles over journalistieke innovaties, nieuwe technieken en verdienmodellen. Aan het eind van het jaar moeten studenten een journalistieke startup ontwikkelen. Ze krijgen daarbij begeleiding van deskundigen en professionals (CUNY, 2016). Vierdejaars, starters, maar ook ervaren journalisten kunnen bij CUNY in vijftien weken een geavanceerd certificaat in Entrepreneurial Journalism behalen. Gillmor vindt het belangrijk dat journalistiekopleidingen zich meer richten op de huidige journalistieke markt. Journalistiekstudenten moeten altijd kennis van ondernemerschap hebben, ook als ze later niet als ondernemer aan de slag gaan. Traditionele nieuwsplatforms krijgen vroeg of laat ook met ondernemerschap te maken (Gillmor, 2016).

1.5. Stress onder studenten

De veranderingen binnen de journalistiek brengen heel wat gevolgen voor studenten met zich mee. Ze zijn nu, meer dan ooit, bezig met de toekomst van het vak en het creëren van hun eigen baan. Het Interstedelijk Studenten Overleg deed in 2015 onderzoek naar de oorzaken van 'sucstress': een samenvoeging van succes en stress. Dit wordt veroorzaakt door studiedruk, de hoge verwachtingen van de arbeidsmarkt en maatregelen zoals het afschaffen van de ouderwetse basisbeurs. Door de grote concurrentie op de arbeidsmarkt moeten studenten tijdens hun studie al ervaring op doen, om zichzelf aantrekkelijker te maken voor toekomstige opdrachtgevers (2015). Bij journalistiekstudenten gebeurt dit bijvoorbeeld in de vorm van stages of het werken als freelancer. Ondanks mogelijke stress, adviseert docent en freelancejournalist Yolan Witterholt studenten om al tijdens hun studie te beginnen met freelancen.

Voor wie dit leest terwijl hij nog studeert geldt het dringende advies: begin zo snel mogelijk met klussen. Probeer er altijd geld voor te krijgen, maar lukt dat echt niet, doe dan alleen dingen die bijdragen aan een mooi portfolio en mooi cv. (...) Het belangrijkste is dat je zoveel mogelijk ervaring opdoet. Tips: wees enthousiast, grijp kansen die zich voordoen met beide handen aan en maak je niet te druk over werken in het weekend of in de avond (Witterholt, 2015, p. 153).

Tijdens je opleiding al een carrière opbouwen, kan voor studenten een grote last zijn. Vooral als ze daarnaast nog een bijbaan hebben, een sociaal leven moeten onderhouden en verbonden zijn aan verschillende clubs of verenigingen. Volgens de Landelijke Studenten Vakbond gaat het vaak om een combinatie van studie, werk, sociale verplichtingen en cv-building (2013).

Stressklachten kunnen in het ergste geval leiden tot een burn-out (Interstedelijk Studenten Overleg, 2015). Psychische klachten komen bij studenten steeds vaker voor. Uit een onderzoek van de Landelijke Studenten Vakbond blijkt dat maar liefst 49% van de Nederlandse studenten psychische klachten ervaart of deze in het verleden heeft ervaren (Schmidt en Simons, 2013). Door 1.100 ondervraagden werden verschillende klachten genoemd: depressie, vermoeidheid, stress, (faal)angst, concentratie, burn-out en demotivatie. Uit eerder onderzoek van deze vakbond (Schmidt en Simons, 2011) blijkt dat studievertraging in 22% van de gevallen wordt veroorzaakt door psychische klachten. Resource, het magazine van de Universiteit van Wageningen, heeft in 2012 een enquête uitgezet bij 5.200 studenten van universiteiten en hogescholen in Nederland. Hieruit blijkt dat 40% van de studenten zulke hevige stress ervaart dat het hun privéleven belemmert. Ze hebben onder andere last van slaapproblemen, faalangst, piekeren en extreme frustratie. Op universiteiten en hogescholen zijn gemiddeld één tot vier studentenpsychologen werkzaam. Daarbij kunnen studenten terecht met verschillende klachten, zoals faalangst, stress en studievertraging. Toch kan een student niet ieder moment terecht bij een studentenpsycholoog. De wachttijden lopen al snel op tot twaalf weken (Huygen, 2016).

In tegenstelling tot bovengenoemde resultaten blijkt uit de grote studiedrukenquête (De Hoog & Schilp, 2012) dat de minste stress wordt ervaren door studenten die druk zijn met naschoolse activiteiten. Dit spreekt eerder genoemde onderzoeken, zoals dat van de Landelijke Studenten Vakbond (Schmidt en Simons, 2013) tegen. Volgens dit onderzoek, onder 5497 studenten, veroorzaakt een bijbaan bij de meeste studenten geen extra stress. Bijna 30% van de vrouwelijke studenten werkt 10-15 uur per week. Bij mannen is dat een stuk minder. Ruim een kwart van de mannelijke studenten heeft zelfs helemaal geen bijbaan (De Hoog & Schilp, 2012).

De Landelijke Studenten Vakbond zegt dat een bijbaan wel degelijk kan leiden tot stress en studievertraging (Schmidt & Simons, 2011). Van de studenten met een bijbaan geeft 65% aan hierdoor studievertraging te hebben opgelopen. Deze vertraging loopt gemiddeld op tot bijna 21 maanden. Schmidt en Simons halen een onderzoek van Muriël van den Berg (2002) aan, waaruit

blijkt dat een bijbaan van meer dan twaalf uur per week een negatief effect op de studievoortgang kan hebben. Schmidt en Simons (2011) verwachten niet dat studenten hierdoor minder gaan werken. Van hun inkomsten moet immers studiegeld betaald worden, helemaal nu de ouderwetse basisbeurs is komen te vervallen.

Volgens Jeroen van Baar, schrijver van het boek *De prestatiegeneratie*, is deze generatie opgevoed met hoge verwachtingen van de toekomst. Kijkend naar de arbeidsmarkt, met weinig baangarantie voor starters, vallen die verwachtingen toch tegen. Het contrast tussen die twee uitersten maakt het moeilijk om tevreden te zijn over wat je bereikt hebt (Kaufman, 2014). Van Baar ziet in deze maatschappij steeds meer 'maximalisten': jongeren die altijd het maximale uit het leven willen halen. Studenten halen graag hoge cijfers, hopen op een hoge functie binnen een bedrijf en hebben het liefst een groot sociaal netwerk. Daar ligt volgens Van Baar ook het gevaar. Studenten die altijd goed willen presteren, moeten hard werken en krijgen vervolgens te maken met meer druk en stress. Daar komt nog eens bij dat alles wat je doet door social media tegenwoordig zichtbaar is. Studenten vergelijken zichzelf vaak met anderen, ook al geeft social media vaak geen realistisch beeld weer. "Het gevaarlijke is natuurlijk dat iedereen zich op Facebook alleen van zijn beste kant laat zien. (...) Als je dat steeds van anderen ziet, valt je eigen leven ineens, ten onrechte, best wel tegen", legt hij uit (Kaufman, 2014, par. 5).

Ernst-Jan Pfauth, redacteur van De Correspondent, omschrijft dit als chronische ontevredenheid. Het behalen van een prestatie geeft niet genoeg voldoening, dus gaan veel mensen gelijk weer op zoek naar een nieuwe uitdaging (2016). "In de prestatimaatschappij is het nooit goed genoeg", zegt hij (2016, par. 3). De 'prestatimaatschappij' of 'prestatiesamenleving' zijn begrippen die steeds vaker voorkomt in dagbladen en tijdschriften, vaak in combinatie met druk, stress of burn-outs.

In de prestatimaatschappij leggen we het werk onszelf op. We zijn ons eigen merk geworden; proberen onszelf zo goed mogelijk te positioneren in de markt; wisselen elke paar jaar van baan of project. (...) We rekenen collectief af met de zesjescultuur en straffen langstudeerders met hoge studiekosten. Overal - van de lokale supermarkt tot aan de voetbalclub - maken we prestaties meetbaar (Pfauth, 2016, par. 1).

De Duits-Koreaanse filosoof Byung-Chul Han schrijft in zijn essay *De vermoeide samenleving* dat we voor de prestatimaatschappij in een commandomaatschappij leefden. In de commandomaatschappij werd ons werk opgelegd door een baas, niet door onszelf (2010, in Berger, 2014). In de prestatimaatschappij is dat anders. "Excessief werken en presteren verhardten zich tot zelfuitbuiting", schrijft Han (2010, in Berger, 2014, par. 4). We leven in een individuele maatschappij, waarin het steeds belangrijker wordt wat je als individueel gepresteerd hebt. Dit wordt meritocratie genoemd (Kernerman woordenboek, z. d.). Het draait niet om de achtergrond of afkomst van een individu, maar wat je op eigen kracht bereikt hebt. Een goede opleiding wordt hierbij dus als erg belangrijk beschouwd. Op deze manier wordt niet alleen succes, maar ook falen als een keuze gezien (Tonkens, z. d.).

Volgens Amerikaans onderzoek (Greenaway, Frye & Cruwys, 2015) is er sprake van ambitie-inflatie. In twee onderzoeken wordt aangetoond dat studenten een grotere kans hebben op depressieve klachten wanneer hun ambities hoger zijn dan de verwachting om deze ambities te behalen. De onderzoekers zien een gevaar voor studenten als er niet genoeg geld en tijd geïnvesteerd wordt om deze ambities ook daadwerkelijk te behalen. Bedrijfskundige en trainer Ben Tiggelaar gaat in zijn column voor NRC (2016) in op dit onderzoek. "Iedere nieuwe lichting hoopt maatschappelijk nog weer verder te komen dan de vorige. (...) Moeten we hier actief mee bezig? Moeten we hun ambities temperen in plaats van aanwakken? Hen voorbereiden op teleurstellingen?", vraagt hij zich af (2016, par. 4 en 7). Lynn Berger, redacteur van De Correspondent, ergert zich aan de verheerlijking van ambitie, maar tegelijkertijd herkent ze zichzelf erin. Hard werken wordt volgens haar gezien als een eigenschap die je tot een beter

mens maakt (Berger, 2014). Dit zorgt ervoor dat veel mensen hun agenda volplannen. Het laat zien dat je succesvol bent en mensen voelen zich gedwongen om hieraan mee te doen (Putten, 2015). Aan deze prestatimaatschappij gingen twee ontwikkelingen vooraf: het neoliberalisme en zelfontplooiing. Volgens het neoliberalisme bestaat een goed leven uit materiële welvaart, een carrière en succes. En mensen voelen de verplichting van zelfontplooiing, bijvoorbeeld door het hebben van een goede baan. Werklozen worden tenslotte sneller gezien als onsuccesvol. De globalisering en flexibilisering van de arbeidsmarkt spelen hierbij ook een grote rol. “Werknemers moeten voortdurend competitief blijven om maar weer in aanmerking te komen voor het volgende tijdelijke contract, met steeds het dreigende spook van overbodigheid boven het hoofd”, legt Putten uit (2015, par. 1). Deze verdringing op de arbeidsmarkt kan ook voor beginnende journalisten een groot probleem zijn. “Wie als afgestudeerde denkt dat hij wel even een vaste baan zal vinden, is of arrogant of wel mateloos optimistisch”, zegt Witterholt (2015, p. 12). Bij sollicitaties wordt vaak gevraagd naar jarenlange ervaring, terwijl de meeste studenten die niet hebben. Ze moeten dus op een andere manier aan ervaring komen, vaak door freelanceklussen.

Masterstudent filosofie Toske Andreoli doet een afstudeeronderzoek naar disfunctioneren bij studenten. Ze is het niet eens met de manier waarop geschreven wordt over studenten met stress. De meeste artikelen wijzen namelijk naar de student zelf: ze zijn niet weerbaar genoeg. “Wat nou als deze overgrote nadruk op eigen verantwoordelijkheid juist heeft bijgedragen aan alle misère? Waarom zouden we die prestatiedruk niet ter discussie stellen, in plaats van meer weerbaarheid en eigen inzet van studenten te verlangen?”, zegt Andreoli (2016, par. 3). Het afschaffen van de ouderwetse basisbeurs heeft ervoor gezorgd dat de student meer moet werken en minder tijd overhoudt voor zijn studie. Het onderwijs moet beter worden afgesteld op de student door te kijken naar wat hij nodig heeft. Volgens Andreoli moeten we dan afstand doen van competitief individualisme (2016).

Het Interstedelijk Studenten Overleg is op zoek naar een onderwijsvorm die studenten meer vrijheid geeft, zodat ze naast hun studie praktijkervaring kunnen opdoen zonder studievertraging op te lopen (2015). Studeren op maat zou hiervoor een oplossing kunnen zijn. Veel kennis en basisvaardigheden van het vak kunnen namelijk ook door buitenschoolse activiteiten ontwikkeld worden. De studentenorganisatie pleit voor meer flexibilisering van het onderwijs en meer zelfstandigheid voor de student (Interstedelijk Studenten Overleg, 2016). Ze willen graag dat studenten op ieder moment kunnen beginnen met een studieprogramma, ook in de zomervakantie als dat nodig is. Dit kan de kans op studievertraging verminderen. Daarnaast moeten studenten vrijheid hebben in het kiezen van een vakkenpakket en het bepalen van hun studietempo. Docenten moeten niet alleen kennisoverdrager, maar vooral begeleider zijn. Ze moeten samen met de student verantwoordelijk zijn voor het studieproces (Interstedelijk Studenten Overleg, 2015).

Dit onderzoek beperkt zich tot journalistiekopleidingen op hbo-niveau. Deze vier opleidingen kunnen goed met elkaar vergeleken worden, omdat studenten op hetzelfde niveau worden opgeleid en de hogescholen hetzelfde beroepsprofiel hanteren. De vier hogescholen die in dit onderzoek terugkomen zijn de Christelijke Hogeschool Ede, de Hogeschool Utrecht, Fontys in Tilburg en Windesheim in Zwolle.

Door middel van een kwalitatieve inhoudsanalyse wil ik een beeld schetsen van de wijze waarop ondernemerschap is verwerkt in de vier Nederlandse journalistiekopleidingen (Koetsenruijter & van Hout, 2014). Daarnaast zal dit onderzoek ingaan op de begeleiding die studenten krijgen. Voor de inhoudsanalyse zijn verschillende documenten, zoals studiehandleidingen en onderwijsprogramma's, gebruikt. De documenten die zijn geanalyseerd staan vermeld op pagina 21. Om een duidelijke vergelijking te maken tussen de vier opleidingen is gebruik gemaakt van thematische codering (2014). De informatie uit de documenten is eerst op thema gesorteerd. Daarna zijn de gegevens per opleiding met elkaar vergeleken, om zo de overeenkomsten en verschillen te laten zien. De gekozen thema's sluiten aan op de deelvragen die ik voor dit onderzoek heb opgesteld. De volgende vier thema's komen aan bod:

- *Indeling van het curriculum*
Per studiejaar wordt beschreven welke programma's en vakken de student krijgt aangeboden. Welke vaardigheden en onderwerpen komen aan bod?
- *Journalistieke competenties*
Hierin komen de competenties uit het landelijk beroeps- en opleidingsprofiel aan bod. Welke vaardigheden moet de journalist van de toekomst hebben?
- *Focus op ondernemerschap*
Dit beschrijft de manier waarop ondernemerschap is verwerkt in het curriculum. Welke lessen en opdrachten worden aangeboden? Niet in elke studiegids is veel informatie te vinden over dit thema. Meer inhoudelijke informatie is te vinden in hoofdstuk 3.
- *Begeleiding van studenten*
Op welke manier worden journalistiekstudenten binnen de opleiding begeleid? Hierbij gaat het zowel over studieloopbaanbegeleiding als begeleiding die zich specifiek richt op ondernemerschap.

De uitgewerkte inhoudsanalyse heb ik voorgelegd aan de docenten van iedere journalistiekopleiding om zo eventuele feitelijke onjuistheden te voorkomen. De docenten die deze analyse hebben gecontroleerd, zijn dezelfde docenten die ik heb geïnterviewd. Hun opmerkingen en aanvullingen zijn verwerkt in de inhoudsanalyse. Er bestaat een mogelijkheid dat programma's uit de studiehandleidingen inmiddels veranderd zijn. Deze veranderingen en ontwikkelingen worden aangegeven in hoofdstuk 2 en 3.

Door het afnemen van verschillende diepte-interviews met docenten en deskundigen ga ik dieper in op de hierboven genoemde thema's. Op deze manier worden kanten belicht die in de documenten niet duidelijk naar voren kwamen. Voor dit onderzoek heb ik gekozen voor gedeeltelijk gestructureerde interviews (Baarda, et al., 2012). Van tevoren heb ik een vragenlijst samengesteld, die bij de geïnterviewden voor een groot deel hetzelfde was. Tijdens de interviews heb ik soms moeten doorvragen om zo genoeg informatie te krijgen. Mijn doel was om van iedere journalistiekopleiding een docent te spreken die zich bezighoudt met het thema ondernemerschap. Ik heb met twee docenten van de Christelijke Hogeschool Ede gesproken. De een heeft voornamelijk kennis op het gebied van audiovisuele journalistiek en

startups, terwijl de ander veel weet over individueel freelancen. Beide kanten wilde ik graag belichten. Naast journalistiekdocenten wilde ik met minimaal twee organisaties spreken, die vanuit het oogpunt van de student naar dit thema kijken. Ondernemerschap is voor veel studenten nieuw en begeleiding hierbij is dus erg belangrijk. Voor dit onderzoek is gesproken met een bestuurslid van Vers in de Pers en een bestuurslid van het Interstedelijk Studenten Overleg. Vers in de Pers, de jongerensectie van de Nederlandse Vereniging van Journalisten (NVJ), organiseert samen met de NVJ regelmatig evenementen waar starters zich leren profileren op de arbeidsmarkt en meer kennis opdoen over freelancen. Daarnaast hebben ze onderzoek gedaan naar jonge journalisten op de arbeidsmarkt, waarin ze redacties hebben gevraagd naar hun mening over journalistiekopleidingen. Ik vond het interessant om te horen wat Vers in de Pers van journalistiek onderwijs vindt en welke hulp zij studenten kunnen bieden. Het Interstedelijk Studenten Overleg is de grootste studentenbelangenorganisatie van Nederland en heeft in 2015 onderzoek gedaan naar 'sucstress': de druk die studenten voelen om succesvol te zijn. Daaruit blijkt ook dat studenten door veel buitenschoolse activiteiten stress kunnen ervaren. Zien zij dat studenten moeite hebben met het combineren van freelancen en studeren? En hoe kunnen hogescholen dit verminderen? In 2015 werd door dezelfde organisatie het onderzoek 'studeren op maat' gepresenteerd. Daarin roepen ze op om het onderwijs flexibeler te maken en de student buiten de studie meer ruimte te geven. Een paar interviews zijn telefonisch afgenomen, omdat de persoon in kwestie daar zelf om heeft gevraagd. Daarnaast zijn de interviews in een korte periode afgenomen, om eventuele vertraging door de kerstvakantie te voorkomen. Ik ben ervan overtuigd dat deze vorm van interviewen geen invloed heeft gehad op de resultaten van dit onderzoek. Alle interviews zijn op dezelfde manier afgenomen en uitgewerkt. In de gesprekken met docenten zijn over het algemeen dezelfde vragen gesteld om zo een goede vergelijking te kunnen maken. Alle gesprekken zijn opgenomen en volledig uitgewerkt in transcripten. Daarnaast is de houding en lichaamstaal van de geïnterviewden bij dit onderzoek niet van belang. De uitkomsten van deze gesprekken zijn verwerkt in hoofdstuk 3. Net als bij de inhoudsanalyse is bij de resultaten van de interviews gebruik gemaakt van thematische codering (Koetsenruijter & van Hout, 2014). De thema's die aan bod komen, zijn:

- Het belang van ondernemerschap
- Ondernemerschap in het curriculum
- Overleg tussen opleidingen
- Freelancen en studeren
- Begeleiding
- Verbeterpunten
- Ontwikkelingen in het onderwijs
- Toekomst van studenten

In hoofdstuk 3.9 wordt een conclusie getrokken uit de resultaten van de diepte-interviews. Op pagina 43 staat de conclusie van alle resultaten van dit onderzoek. Daar worden ze beantwoord per deelvraag.

INHOUDSANALYSE

Om een eerste beeld te schetsen van de manier waarop ondernemerschap in journalistiekopleidingen is verwerkt, zijn verschillende studiehandleidingen geanalyseerd. De volgende documenten zijn gebruikt voor deze inhoudsanalyse:

Christelijke Hogeschool Ede

- Opleidingsoverzicht 2015-2016
- Kwalificatieprofiel HBO-Journalistiek 2016-2017
- Handleiding journalistieke expedities 2015
- Kerntaakhandleiding Kerntaak 4 2016

Hogeschool Utrecht

- Studiegids bacheloropleiding journalistiek 2016-2017
- Bijlage cursusomschrijvingen Journalistiek 2016-2017
- Studiehandleiding Freelance 2016-2017

Fontys

- Evaluation of the course Innovation & Entrepreneurship (O&I)
- Programma lesonderdeel ondernemerschap en journalistiek
- Van de pagina '*Inhoud opleiding*' op de website van Fontys is aanvullende informatie gebruikt voor de inhoudsanalyse.

Windesheim

- Studentenstatuut opleidingsdeel bachelor journalistiek 2016-2017
- Studiegids journalistiek 2015-2016
- Van de pagina '*Inhoud opleiding*' op de website van Windesheim is aanvullende informatie gebruikt voor de inhoudsanalyse.

Om de verschillen en overeenkomsten tussen de journalistiekopleidingen te laten zien, is dit hoofdstuk verdeeld in vier thema's: indeling van het curriculum, journalistieke competenties, focus op ondernemerschap en de begeleiding van studenten. Niet in alle geanalyseerde documenten worden de thema's duidelijk beschreven. Om een volledig beeld te schetsen, is gesproken met docenten van de vier opleidingen. De resultaten hiervan zijn te lezen in hoofdstuk 3.

2.1. Indeling van het curriculum

Het eerste jaar

Over het algemeen ziet het eerste jaar van de journalistiekopleiding er op elke hogeschool hetzelfde uit. De studenten houden zich vooral bezig met het ontwikkelen van basisvaardigheden. Ze schrijven korte nieuwsberichten, doen interviews, maken videoproducties en houden zich bezig met (desk)research. Daarnaast komen verschillende theoretische onderwerpen voorbij, zoals ethiek en maatschappij. Windesheim heeft als basis voor de opleiding drie speerpunten gekozen: constructieve journalistiek, crossmediale journalistiek en ondernemende journalistiek. Bij constructieve journalistiek gaat het niet alleen om het identificeren van een probleem of misstand, maar ook het aandragen van een oplossing. Crossmediale journalistiek vraagt om journalisten die in staat zijn verhalen in allerlei vormen te vertellen en deze vervolgens op verschillende platforms te publiceren. Deze twee punten komen al in het eerste jaar aan bod. Eerstejaars werken bij de Christelijke Hogeschool Ede, de Hogeschool Utrecht en Windesheim aan een (lokale) nieuwswebsite die is opgezet door de opleiding zelf. Daar werken ze voor het eerst in een redactiesetting. Op de Hogeschool Utrecht heeft elke deelredactie een eigen nieuwssite, bijvoorbeeld voor Zeist en verschillende wijken in

Utrecht. Ook studenten van Fontys werken in groepsverband aan weblogs, maar zij schrijven in het tweede jaar pas voor een nieuwswebsite. Studenten in Tilburg hebben in jaar één hun eerste buitenlandervaring. Ze vertrekken naar een Europese stad om daar een journalistiek product te maken.

Het tweede jaar

Op de Hogeschool Utrecht is het tweede jaar vooral gericht op verdieping. Studenten ontwikkelen zich in onderwerpen als politiek en recht, maar ook in vaardigheden zoals vormgeving en research. In Tilburg draait het tweede jaar vooral om de praktijk. Studenten gaan aan de slag met twee platforms die zijn opgezet door Fontys: de nieuwsredactie en de mediaredactie. In datzelfde jaar doen de studenten ervaring op tijdens hun eerste stage. De studenten van Windesheim maken in het tweede jaar een keuze tussen schrijvende en audiovisuele journalistiek. Studenten van andere hogescholen doen dit pas in het derde jaar. In Ede komt het thema ondernemerschap in jaar twee voor het eerst aan bod.

Het derde jaar

Studenten van de Christelijke Hogeschool Ede, de Hogeschool Utrecht en Fontys maken in het derde jaar een keuze tussen schrijvende journalistiek en audiovisuele journalistiek. Ook wordt in dit jaar de eerste stageperiode aangeboden. Op de Hogeschool Utrecht krijgen studenten in de laatste twee jaar veel keuzevrijheid. Tot de verplichte opdrachten behoren een mediumredactie, een inhoudsspecialisatie en twee stageperiodes. De Hogeschool Utrecht heeft ervoor gekozen om twee stageperiodes aan te bieden, zodat de student bij twee verschillende redacties ervaring kan opdoen. In de toekomst wordt in plaats van twee stages, één stage van zes maanden aangeboden. Studenten kunnen deze periode dan ook vullen met freelanceopdrachten, eventueel in combinatie met een korte stage. Ook bij de andere opleidingen is gekozen voor twee stageperiodes. Bij het verplichte onderdeel 'mediumredactie' werken studenten van de Hogeschool Utrecht tijdelijk op één van de vier redacties binnen de opleiding. Ze kunnen kiezen tussen radio, televisie, tijdschrift en J-lab.com, waarin nieuwe journalistieke technieken centraal staan. In het verplichte onderdeel 'inhoudsspecialisatie' kunnen studenten kiezen uit drie onderwerpen: binnenland, buitenland en cultuur. Daarnaast zijn ze verplicht om het vak freelance te volgen. Hier kunnen ze iedere periode mee starten. In het derde en vierde jaar vullen studenten hun profileringsruimte zelf met een aantal programma's, zoals een projectredactie, een minor, buitenlandervaring en European culture & journalism. Bij de projectredacties is er keuze uit een aantal onderwerpen, waaronder Campus Doc, human interest en jeugdjournalistiek. In Ede draait het derde jaar vooral om thema's als storytelling, onderzoeksjournalistiek en factchecking. Op Fontys en Windesheim gaan studenten zich vanaf het derde jaar verder profileren. Studenten van Windesheim kunnen kiezen voor een specialisatiemodule, zoals foto- of datajournalistiek. Daar kunnen ze bijvoorbeeld een stage van drie maanden mee aanvullen. Daarnaast volgen ze de verplichte module 'verhalende journalistiek'. Studenten leren verhalen te vertellen door nieuwe technieken te gebruiken. Een tweede stage is op Windesheim niet verplicht. Studenten kunnen in deze periode ook een minor binnen of buiten de opleiding volgen of een halfjaar in het buitenland studeren. Studenten kunnen hun stage of keuzeminor ook omdraaien met de module verhalende journalistiek. Bij Fontys stellen journalistiekstudenten hun eigen route samen. Binnen het vijf maanden durende programma research en productie kunnen ze kiezen tussen een combinatie van onderdelen, zoals 'tech en tools' en datajournalistiek. Daarnaast volgen ze een researchprogramma en het onderdeel journalism studies. Voor of na deze programma's volgen studenten in Tilburg een minor.

Het vierde jaar

In Ede volgen studenten in het eerste halfjaar twee minors. Het laatste halfjaar staat in het teken van een eindstage en het afstudeeronderzoek. Ook in Utrecht wordt in het laatste jaar een eindstage aangeboden. Dit is een onderdeel van het afstudeerproces. Op Windesheim kunnen studenten het eerste semester kiezen tussen een minor of een tweede stage, zoals hierboven al

beschreven werd. De maanden daarna staan in het teken van afstuderen. Op Fontys wordt van studenten verwacht dat ze in het vierde jaar zelfstandig zijn. Ze lopen een tweede stage en werken als coördinator op tweedejaars redacties binnen de opleiding. Daarnaast is het vak ondernemerschap en innovatie een belangrijk onderdeel van dit jaar. Meer daarover lees je op pagina 25.

2.2. Journalistieke competenties

De vier Nederlandse journalistiekopleidingen op hbo-niveau hanteren het landelijk beroeps- en opleidingsprofiel. Dit profiel is in 2015 volledig vernieuwd met oog op de veranderingen in de journalistiek. In dit profiel zijn competentiegebieden opgesteld die door alle opleidingen als basis voor de toekomstige journalist worden gezien. Deze competentiegebieden zijn gebaseerd op de Verklaring van Tartu uit 2013. 'Ondernemerschap en innovatie' is een van de competentiegebieden. Dit betekent dat alle journalistiekopleidingen een programma met dat thema in het curriculum moeten opnemen. De vijf competentiegebieden staan hieronder opgesteld.

Competentiegebied 1: Nieuwsgaring en research

Het verzamelen van informatie voor een journalistieke productie en deze vervolgens analyseren, beoordelen en selecteren. De journalist moet een nieuwsgierige en onderzoekende houding hebben.

Competentiegebied 2: Journalistieke productie

Journalistieke verhalen vertellen door gebruik te maken van tekst, beeld en geluid. Hierbij moeten de juiste mediaplatforms ingezet worden. De journalist moet een creatieve houding hebben en juridisch en ethisch kunnen denken.

Competentiegebied 3: Publieksgerichtheid en –verantwoording

Het opbouwen en onderhouden van een relatie met je publiek. De journalist moet hiervoor in staat zijn tot zelfreflectie.

Competentiegebied 4: Ondernemerschap en innovatie

Meedenken aan nieuwe concepten en verdienmodellen. Een journalist moet als freelancer aan de slag kunnen of een ondernemende rol binnen een bedrijf kunnen vervullen.

Competentiegebied 5: Reflectie en onderzoek

In staat zijn om onderzoek te doen naar het journalistieke vak. Daarnaast moeten ze hun eigen werk kritisch kunnen reflecteren en waar nodig verbeteren.

(Landelijk beroep- en opleidingsprofiel, 2015)

Op de Christelijke Hogeschool wordt het curriculum verdeeld in vier kerntaken. Aan het eind van de studie moeten journalistiekstudenten over de competenties beschikken die aan deze kerntaken gekoppeld zijn. De onderstaande kerntaken worden gehanteerd.

Kerntaak 1: Nieuwsjagen en research

Kerntaak 2: Het vertellen van verhalen voor een gemeenschap

Kerntaak 3: Journalistieke concepten ontwikkelen en uitvoeren

Kerntaak 4: Handelen als een ondernemende journalist

De eerste drie kerntaken komen al in het eerste jaar van de journalistiekopleiding naar voren. In tegenstelling tot de vierde kerntaak, die in jaar twee pas aan bod komt. Bij de vierde kerntaak wordt van studenten verwacht dat ze een ondernemende en innovatieve houding aannemen. Ze moeten genoeg financiële en juridische kennis hebben om als zzp'er te functioneren. Daarnaast

moeten ze in staat zijn om hun journalistieke producten te pitchen bij een opdrachtgever. Als ondernemer is het belangrijk dat je je ook bezighoudt met netwerken en selfbranding.

Naast de vier kerntaken hanteert de Christelijke Hogeschool Ede 'Body Of Knowledge and Skills' (BOKS). Deze basis van kennis en vaardigheden wordt gekenmerkt door acht BOKS-lijnen die hieronder staan opgesteld.

1. Journalistiek
2. Taal
3. Mediatechnieken en creatie
4. Onderzoek en innovatie
5. Religie en cultuur
6. Politiek en maatschappij
7. Identiteit en ethiek
8. Economie en ondernemen

Aan de vier kerntaken zijn vijf competenties gekoppeld die overeen komen met het landelijk beroeps- en opleidingsprofiel (TUZE, 2015). De Christelijke Hogeschool Ede heeft een zesde competentie toegevoegd: de persoonlijke competentie. Daarin krijgt ook de christelijke visie van de hogeschool een plek. Studenten moeten spiritualiteit en professionaliteit kunnen combineren.

Ook Windesheim heeft aan de vijf landelijke competentiegebieden een zesde competentiegebied toegevoegd: zelfsturing op studie en loopbaan. Dit houdt in dat de student zijn studieloopbaan voor een groot deel zelf kan inrichten en zo kan ontdekken waar zijn interesses en talenten liggen. Hij heeft controle over zijn eigen leerproces. Deze competentie sluit aan op het model van de Bie, dat door Windesheim gehanteerd wordt. Daarin krijgt de student gedurende de opleiding steeds minder ondersteuning. De student krijgt meer zelfstandigheid en docenten krijgen een coachende rol.

In de studiegids van de Hogeschool Utrecht wordt uitgelegd dat de vijf competentiegebieden zich in fases ontwikkelen. Daarom is ieder competentiegebied in drie niveaus verdeeld. Competentiegebied 4. 'ondernemerschap en innovatie' wordt verdeeld in de volgende niveaus:

- Niveau 1: concept ontwikkelen op basis van een marktanalyse met gegeven bronnen.
- Niveau 2: concept ontwikkelen aan de hand van ontwerpgericht onderzoek.
- Niveau 3: innovatief concept ontwikkelen aan de hand van ontwerpgericht onderzoek voor externe opdrachtgever en/of eigen praktijk.

De vier Nederlandse journalistiekopleidingen op hbo-niveau houden zich allemaal aan de vijf in 2015 opgestelde competentiegebieden. Bovenstaande informatie laat zien dat de Christelijke Hogeschool Ede en Windesheim zelf een zesde competentie hebben toegevoegd. Uit de geanalyseerde handleidingen komt niet naar voren dat de Hogeschool Utrecht en Fontys hier ook voor hebben gekozen.

2.3. Focus op ondernemerschap

Op de Christelijke Hogeschool Ede komt ondernemerschap als eerste aan bod, namelijk in het derde blok van jaar twee. Dan starten de studenten hun eigen bedrijf: een mediacompany. In datzelfde blok wordt ook het onderdeel 'ondernemen in de journalistiek' aangeboden. Dit lesonderdeel bevat verschillende thema's die met ondernemerschap te maken hebben.

In het schema hieronder staat per week beschreven welk thema behandeld wordt en welke opdracht daarbij hoort.

Week	Thema	Opdracht
1	Ondernemerschap, ondernemingsplan, ondernemerschapsspectrum	Zelfstudie
2	Idee-ontwikkeling	Ontdek hoe creativiteit werkt en verzin een brainstormopdracht
3	Strategische analyse, marketing analyse en financiële analyse	Bereid een ondernemingsplan voor
4	De meerwaarde van jouw idee	Benader als mediacompany een aantal zzp'ers. Hoe verkopen zij hun ideeën?
5	Idee-ontwikkeling	Werk aan je journalistieke ideeën
6	Journalistiek ondernemerschap (gastcollege)	Neem vragen over journalistiek ondernemerschap mee naar het college
7	Idee-ontwikkeling (gastcollege)	Neem uitgewerkte ideeën mee naar het college
8	Praktijkweek	Presentatie ondernemingsplan en ideeën voor producties

Studenten starten in groepjes van vier of vijf een mediacompany. Ze kunnen ervoor kiezen om zich in te schrijven bij de Kamer van Koophandel. Aan het eind van dit blok moeten studenten een ondernemingsplan inleveren en hun mediacompany pitchen. In het laatste blok van jaar twee ga je als mediacompany op een Europese journalistieke expeditie. Deze reis wordt bekostigd door de inkomsten die ze genereren bij het maken van journalistieke producties. Een opdracht waarbij een ondernemende houding van belang is.

In de studiegids van de Hogeschool Utrecht worden Utrechtse studenten omschreven als innovatieve, creatieve en marktgerichte ondernemers die voor zichzelf een goede plek binnen de journalistiek kunnen veroveren. In het derde en vierde jaar wordt aandacht besteed aan ondernemerschap in het vak freelance, waarin studenten voor het eerst kennis maken met de freelancemarkt. Dit vak wordt gegeven door docenten die zelf ook als freelancejournalist werken. In de eerste week worden zes colleges gegeven die in het teken staan van de theoretische kant van freelancen. De volgende zes thema's komen daarin aan bod:

1. Introductie + wat houdt freelancen in?
2. Je eigen onderneming opzetten
3. Geld: prijs bepalen, verzekeringen, belasting, etc.
4. Pitchen en open sollicitaties
5. Netwerken en social media
6. Debat met freelancejournalisten uit de praktijk

Vanaf dat moment gaan de studenten als freelancer aan de slag. Ze proberen ideeën te bedenken en gaan op zoek naar een opdrachtgever. In een periode van acht weken laten studenten zien dat ze, onder begeleiding van een docent, als freelancer kunnen functioneren. Studenten moeten minimaal 200 uur in de praktijk werken. Ze stellen een portfolio samen met de opdrachten die ze in deze periode hebben gedaan. Dit hoeft niet altijd een tastbare opdracht te zijn. Studenten mogen bijvoorbeeld ook research doen. De eis is om voor minimaal drie verschillende opdrachtgevers te werken. Daarnaast mag maximaal twee derde van de opdrachten gemaakt zijn voor een commercieel medium. Het moet dan wel gaan om een opdracht waarbij journalistieke vaardigheden gebruikt worden, zoals een interview. Bij iedere freelanceopdracht

maakt de student van tevoren een werkplan en bespreekt deze met de begeleidende docent. Aan dit vak zijn nog een aantal andere activiteiten verbonden. Zo moet de student minimaal twee netwerkbijeenkomsten bezoeken, visitekaartjes laten afdrukken en een LinkedIn-pagina aanmaken. Bij het vak freelance wordt van studenten verwacht dat ze het boek *De journalist als zzp'er* lezen. Dit boek wordt ook gebruikt door de Christelijke Hogeschool Ede.

In 2013 werd in Tilburg het programma ondernemerschap en innovatie gestart. In vier lesblokken leren studenten meer over het belang van een ondernemende houding. Het programma richt zich op vier trends binnen de journalistiek:

- De noodzaak om met een ondernemende houding economische uitdagingen aan te gaan
- Innovatief denken en digitale middelen gebruiken om verhalen te vertellen en te verspreiden
- De creativiteit om nieuwe journalistieke concepten te bedenken
- Het voeren van gesprekken met technici en vormgevers

In het schema hieronder is te zien welke thema's in dit programma worden besproken en welke opdrachten hieraan verbonden zijn.

Week	Thema	Opdracht
1	Oud en nieuw media-ondernemen, nieuwe verdienmodellen, de ondernemende journalist, het ondernemende team	Geen
2	Het samenstellen van een team, jouw rol in een team (de test van Belbin), de eisen van een ondernemende houding	Individueel: schrijf een kort verslag van jouw bevindingen over ondernemerschap. Team: maak een profiel van je onderneming en presenteer op een website of in een folder.
3	Het Business Model Canvas, de SWOT-analyse, de missie van je bedrijf formuleren, de bedrijvigheid van de ZZP'er, financiële zaken	Team: - Vul het canvasmodel in en werk het uit tot een businessmodel - Maak een uitgewerkte SWOT-analyse - Beschrijf hoe je je bedrijf wil organiseren - Stel een kostenplan op
4	Pitchen	Maak een video-opname van je pitch

Ondanks het feit dat journalisten vaak als individuele freelancer werken, wordt binnen het programma ondernemerschap en innovatie gewerkt in teams van drie studenten. Een journalist zal in de toekomst namelijk vaak samen moeten werken met iemand uit een ander of hetzelfde vakgebied. In een team kunnen ze elkaar aanvullen met kennis en vaardigheden. In week twee leren studenten hoe ze een team moeten samenstellen en welke rol ze zelf innemen. Na deze vier weken volgen vier uitvoeringsweken. Studenten werken hun concept uit en brengen het onder de aandacht van potentiële afnemers. Succesvolle startups kunnen hun bedrijf voorzetten in de afstudeerperiode. Ze worden dan in contact gebracht met Starterslift, een organisatie die

starters begeleidt. Vanaf 2017 wordt deze manier van afstuderen onderdeel van Broeïnest Brabant, een project van Fontys dat financieel wordt ondersteund door het Stimuleringsfonds voor de Journalistiek.

Eén van de journalistieke speerpunten van Windesheim is ondernemende journalistiek. Toekomstige journalisten moeten niet alleen ondernemend en innovatief zijn, maar ook kunnen samenwerken met andere vakmensen, zoals programmeurs en wetenschappers. In het derde en vierde jaar maken studenten nader kennis met de ondernemende beroepspraktijk. Derdejaars krijgen het programma 'Studentbegeleiding Freelancen' aangeboden. In deze 'broedplaats voor ideeën' maken studenten kennis met de freelancemarkt. Aan het eind van dit programma kunnen studenten aan het werk als freelancer, een idee pitchen, op zichzelf reflecteren en een goed product afleveren. Opvallend is dat het thema ondernemerschap in de studiegids van Windesheim weinig terugkomt. In hoofdstuk 3.2 wordt dit thema uitgebreider besproken met journalistiekdocent Henk Jan Karsten.

2.4. Begeleiding van studenten

Op de vier hogescholen krijgen journalistiekstudenten studieloopbaanbegeleiding, maar deze richt zich voornamelijk op de studie en niet zozeer op ondernemerschap. In Utrecht kan een studieloopbaanbegeleider helpen bij het maken van studiekeuzes, profileren, plannen en het wegwerken van studieachterstand. Tijdens het vak freelance wordt van studenten veel zelfstandigheid verwacht, maar ze krijgen ook begeleiding van een docent. Bij elke nieuwe opdrachtgever leveren studenten eerst een werkplan in. Na de opdracht schrijven ze een procesverslag. Deze verslagen komen uiteindelijk samen in het portfolio. Bij vragen kunnen ze contact opnemen met hun begeleidende docent. Aan het eind van de periode is er een intervisiebijeenkomst waar studenten met elkaar ervaringen kunnen uitwisselen. Ze praten over de klussen die ze hebben gedaan, over hun tarieven en de netwerkbijeenkomsten die ze hebben bezocht. Ook op de Christelijke Hogeschool Ede krijgen studenten begeleiding bij hun werkzaamheden voor de mediacompany. Iedere week houden studenten een logboek bij die ze met hun begeleider bespreken tijdens een wekelijkse afspraak. Deze begeleider gedraagt zich gedurende deze periode steeds meer als extern adviseur. Tijdens de journalistieke expeditie in blok vier krijgen studenten een begeleidende docent toegewezen. Maar ook hier wordt duidelijk benadrukt dat het een zelfstandige reis is en studenten zelf verantwoordelijk zijn. In de handleiding voor journalistieke expedities wordt dit beschreven als 'een benaderingswijze die past bij de aard van de opleiding en het te kiezen beroep'. De studenten kunnen bij hun begeleider terecht voor advies en coaching. In de studiehandleiding van Fontys komt de begeleiding van studenten niet naar voren, maar opdrachten voor het onderdeel ondernemerschap en innovatie worden wel besproken en beoordeeld. Studenten van Windesheim worden begeleid bij de studievoortgang, persoonlijke ontwikkeling en oriëntatie op de beroepspraktijk. Door het beantwoorden van de vijf vragen hieronder ontdekken studenten wat voor journalist ze willen zijn. Dit zesde competentiegebied wordt 'zelfsturing op studie en loopbaan' genoemd.

1. Wat kan ik?
2. Wat wil ik?
3. Hoe krijg ik greep op trends, ontwikkelingen en mogelijkheden op de arbeidsmarkt?
4. Hoe creëer en onderhoud ik een netwerk van contacten die ik kan inzetten voor mijn loopbaan?
5. Hoe zorg ik er voor dat mijn loopbaanontwikkeling aansluit bij mijn kwaliteiten en motieven?

Journalistiekstudenten op Windesheim worden gemotiveerd om zelfstandig aan de slag te gaan. Vanaf het eerste jaar komt er ruimte vrij voor extra opdrachten rondom dit competentiegebied. Studenten focussen zich al vanaf het begin op hun toekomstige loopbaan. Ze worden vanaf het

eerste jaar aangemoedigd om zich naast hun studie te ontwikkelen, bijvoorbeeld bij lokale omroepen of dagbladen en later in de studie ook als freelancer. Binnen de studie krijgen ze verschillende handvatten aangereikt. Ze krijgen in het tweede jaar de kans om als gasthoofdredacteur te werken en in het derde en vierde jaar als opdrachtgevers. Daarnaast is onlangs het Freelanceloket opgericht, waar studenten zich kunnen inschrijven voor freelanceklussen. Daar krijgen studenten ook ondersteuning van docenten en worden op aanvraag workshops georganiseerd.

DIEPTE-INTERVIEWS

Voor dit onderzoek zijn zeven verschillende interviews afgenomen. Om een duidelijk beeld te schetsen van de positie van ondernemerschap in journalistiekopleidingen is gesproken met vijf journalistiekdocenten van de Christelijke Hogeschool Ede, de Hogeschool Utrecht, Fontys en Windesheim. Daarnaast is gesproken met twee deskundigen van organisaties die vanuit het oogpunt van de student naar de situatie kijken.

	Naam	Functie	Datum	Locatie
1	Wiel Schmetz	Journalistiekdocent Fontys	8 december 2016	Telefonisch, Bennekom
2	Iris Verhoeven	Bestuurslid Vers in de Pers	9 december 2016	Telefonisch, Bennekom
3	Yolan Witterholt	Journalistiekdocent Hogeschool Utrecht en freelancejournalist	15 december 2016	Telefonisch, Bennekom
4	Wout Heslinga	Journalistiekdocent Christelijke Hogeschool Ede	16 december 2016	Christelijke Hogeschool Ede
5	Luc Nibbeling	Bestuurslid Interstedelijk Studenten Overleg	19 december 2016	Kantoor ISO, Utrecht
6	Henk Jan Karsten	Journalistiekdocent Windesheim	23 december 2016	Windesheim, Zwolle
7	Esther van Lunteren	Journalistiekdocent Christelijke Hogeschool Ede	23 december 2016	Telefonisch, Bennekom

3.1. Het belang van ondernemerschap

Zoals eerder al genoemd, werd in 2015 een nieuw landelijk beroeps- en opleidingsprofiel opgesteld. Gezien de journalistieke ontwikkelingen is toen een nieuw competentiegebied toegevoegd: ondernemerschap en innovatie. Aan journalistiekopleidingen de taak om deze thema's een plek te geven in het curriculum. Ondernemerschap is in alle opleidingen verwerkt, maar de programma's zijn nog volop in ontwikkeling. Volgens Wiel Schmetz, docent bij Fontys, is het belangrijk om eerst te kijken naar de definitie van ondernemerschap.

Een bepaald aspect van ondernemen is er altijd al geweest en dat is de dimensie freelancen en de journalist die anders dan in dienstverband moet zien te leven van hun journalistieke werk. Dat noemden we vroeger gewoon freelancen, maar inmiddels wordt dat wat verbreed en toegevoegd onder de noemer 'ondernemen'. Hoe zorg ik voor goed inkomen? Wat is mijn portfolio? En hoe bouw ik dat op? (...) Dat heeft bij ons wel in het curriculum gezeten, maar de studenten mopperden daar wat over. Dat ze dat toch onderbelicht vonden. En dat was een reden voor ons om drie jaar geleden daar wat nadrukkelijker aandacht aan te besteden (Wiel Schmetz, Fontys).

Henk Jan Karsten, journalistiekdocent bij Windesheim, is het daarmee eens. Er moet duidelijk onderscheid gemaakt worden tussen freelancen en ondernemen. Hij legt uit dat zij ondernemerschap, net als andere opleidingen, in de eerste instantie uitsluitend hebben uitgelegd als freelancen. Dat laatste is volgens hem een ontwikkeling die al tien jaar, misschien wel langer, bezig is. Vanaf dat moment werden studenten gewaarschuwd voor een onzekere toekomst. Ze moeten zich voorbereiden op een freelance bestaan, want de kans op een vaste baan is erg klein. Ondernemerschap gaat niet alleen om freelancen, maar vooral om een ondernemende houding. Ook als je in vaste dienst werkt, vindt Karsten. Op die manier komen journalistieke verhalen veel breder onder de aandacht.

Het werk van een journalist hield vijf jaar geleden op als het verhaal af was, zegt Karsten. Nu blijft er daarna nog steeds veel werk over. Het verhaal moet namelijk nog bij het publiek terecht komen. Dat is iets waar Windesheim in het onderwijs nu veel meer aandacht aan besteedt. De concurrentie op de arbeidsmarkt is volgens Schmetz ook een groot probleem. “Iedereen begeeft zich zo’n beetje in de wereld van journalistiek”, zegt hij. Om die reden is ‘personal performance’ een onderdeel van het onderwijs geworden. Fontys heeft ook een programma toegevoegd dat zich richt op de ondernemende houding. Dat is volgens Schmetz net zo belangrijk als je onderneming. Het gaat namelijk ook om persoonlijke kwaliteiten. “(...) je kunnen manifesteren, je durven presenteren binnen een gezelschap, goed kunnen uitleggen waar je voor staat (...) wat volgens jou echt belangrijk is en wat jij goed kunt maken”, aldus Schmetz.

Ook Wout Heslinga, docent bij de Christelijke Hogeschool Ede, ziet een groot belang voor de focus op ondernemerschap binnen journalistiekopleidingen. Het curriculum moet volgens hem meer toegesneden zijn op de huidige ‘mediamarkt’. Hij wil voor studenten een zo realistisch mogelijk beeld schetsen van de praktijk, maar weet dat dit nagenoeg onmogelijk is, omdat het onderwijs altijd schools zal blijven. Ondanks dat probeert hij te zorgen voor zoveel mogelijk contact tussen het werkveld en de opleiding. Volgens Yolan Witterholt, docent bij de Hogeschool Utrecht en freelancejournalist, ontbrak er nog een goed handboek voor freelancejournalisten. In 2015 schreef ze het boek *De journalist als zzp’er*. Deze titel wordt nu ook gebruikt als handboek binnen de journalistiekopleiding in Utrecht.

We waren inmiddels onze studenten aan het vertellen van nou jullie moeten erop rekenen dat je moet gaan freelancen na de opleiding, maar dan merkte je: ze hebben echt geen flauw idee hoe dat werkt, hoe ondernemerschap werkt, hoe het zit met belastingen. (...) En niet alleen bij studenten, maar ook bij mensen die soms na dertig jaar er opeens uitgegooid werden bij een krant en moesten gaan freelancen en echt geen flauw idee hadden waar ze moesten beginnen of hoe ze dat moesten aanpakken. We hebben toen bij ons op school het vak freelance geïntroduceerd en ik dacht: het is wel goed als daar een boek voor is (Yolan Witterholt, Hogeschool Utrecht).

3.2. Ondernemerschap in het curriculum

Ondernemerschap is een thema dat volgens de vier docenten van groot belang is. “Dit is een aspect wat absoluut aandacht moet hebben, daar mag geen enkele discussie over bestaan”, zegt Wiel Schmetz van Fontys. Ondertussen hebben alle opleidingen een programma in het curriculum verwerkt dat zich richt op ondernemerschap en innovatie. “Vier jaar geleden hebben we gezegd: innovatie is belangrijk. De journalistiek zoekt naar nieuwe wegen en mogelijkheden. (...) kunnen wij niet een programma rondom ondernemen en innovatie opzetten?”, zegt Schmetz. Daarin wilden ze niet alleen freelancen meenemen, maar ook innovatieve startups.

In 2010 startten ze met het programma NERO. Studenten werkten op de redactie van het Brabants en het Eindhovens dagblad en waren vooral bezig met het schrijven van artikelen waar de krant geen tijd voor had. Ook experimenteerden ze met datajournalistiek. Door de snelle ontwikkelingen in de journalistiek hield dat programma niet lang stand.

Toen werd vastgesteld dat die nieuwsredacties op die redactie eigenlijk een gekke formule was, omdat kranten in feite hun redactie niet meer uitbreiden. En de kans voor studenten om op die manier in dienst te kunnen komen bij een krant niet realistisch was. Toen hebben we gezegd: dan draaien we het om. Dan gaan wij niet meer op een redactie zitten, maar stimuleren we dat onze studenten een bedrijfje hebben en zelf met hun idee en product en concept langs redactie moeten gaan (Wiel Schmetz, Fontys).

In 2013 is Fontys gestart met een nieuw programma: ondernemerschap en innovatie. Daarin zetten studenten startups op waarmee ze journalistieke verhalen produceren en die vervolgens

proberen te verkopen. Bij de opleiding dienen ze een ondernemersplan in. Wanneer het een website bijvoorbeeld niet lukt om jongeren te bereiken, kan een startup daarin hulp aanbieden, zegt Schmetz. Fontys heeft bewust gekozen voor een programma met startups. Volgens Schmetz kan de student alles wat hij binnen dit programma leert ook toepassen als individueel freelancer. Ze willen zich niet teveel richten op individueel freelancen, omdat ze op die manier een aantal zaken zouden missen, zoals het samenwerken in groepsverband.

Op de Hogeschool Utrecht kun je vanaf het derde jaar iedere periode beginnen met het vak freelance, een programma waarin studenten acht weken als freelancer aan de slag gaan. De eerste week krijgen ze in zes lessen een stoomcursus freelancen en wordt vooral de theoretische kant belicht. In acht weken tijd wordt van de student verwacht dat hij minimaal drie verschillende opdrachtgevers zoekt om zijn producten aan te verkopen. Vanaf volgend jaar wordt het programma eerder in de opleiding aangeboden, zegt Yolan Witterholt, docent van het vak. De opleiding journalistiek heeft net een nieuw curriculum en daarin komt het vak freelance terug in het tweede jaar. Volgens Witterholt is het belangrijk om studenten zo snel mogelijk duidelijk te maken dat freelancen de toekomst is. Toch ziet ze het niet zitten om tweedejaars studenten in het diepe te gooien.

Wij denken dat studenten in het tweede jaar daar eigenlijk nog niet goed genoeg voor zijn. Dan gaan ze allemaal slechte ervaringen op doen in de praktijk en daar heeft niemand wat aan. (...) ik denk er nu over om het (...) tweede jaar toch wat theoretischer te houden (Yolan Witterholt, Hogeschool Utrecht).

In tegenstelling tot Fontys kiest de Hogeschool Utrecht juist voor de focus op individueel freelancen. Witterholt stimuleert studenten wel om samen aan een opdracht te werken, omdat ze elkaar dan kunnen aanvullen met verschillende vaardigheden, zoals schrijven en fotograferen. Maar echt een bedrijf beginnen met drie studenten, dat doen ze niet. "Dat is niet iets wat je heel veel in de journalistiek ziet. (...) Als ik het zo hoor, klinkt het ook een beetje alsof dat onderwijs-technisch makkelijker is", legt Witterholt uit. Esther van Lunteren, docent aan de Christelijke Hogeschool Ede, is het niet met haar eens. Zij is zelf na haar studie ook begonnen in een maatschap en noemt De Correspondent als voorbeeld. Studenten kunnen in een bedrijf ook steun bij elkaar vinden. Het is tenslotte vaak de eerste keer dat ze als ondernemer op pad gaan, legt ze uit. Wout Heslinga vindt het erg belangrijk dat studenten als team aan de slag gaan. In een mediacompany komen volgens hem introverte en extroverte mensen bij elkaar en daar leren ze juist van. In de praktijk leer je waar iemands kwaliteiten en zwaktepunten liggen. Heslinga ziet wel dat studenten uit een mediacompany later hun eigen weg gaan als individuele freelancer. Soms zoeken ze elkaar weer op bij gelegenheidsprojecten. Windesheim kiest niet uitsluitend voor de kant van startups of individuele freelancers. Zij proberen juist alle kanten van journalistiek ondernemerschap te belichten. "Een startup is ook maar een heel klein onderdeel. (...) Innovatie is niet alleen maar zoeken naar een nieuw verdienmodel. (...) Sterker nog: de meeste innovaties komen vaak van buiten het beroepenveld", legt hij uit.

Een aantal jaar geleden hebben docenten van de Hogeschool Utrecht besloten dat hun journalistiekopleiding gespecialiseerd moet zijn in freelancen. Dat betekent ook dat dit vak alleen gegeven mag worden door docenten die zelf in de praktijk werken. Witterholt merkt dat veel docenten van de oude garde niet weten wat zich daar afspeelt. Op dit moment loopt de student twee keer drie maanden stage, maar in het nieuwe curriculum wordt dit één stageperiode van zes maanden. Studenten mogen er dan ook voor kiezen om (een deel van) die periode te vullen met freelancen.

Iris Verhoeven is bestuurslid van Vers in de Pers, de jongerensectie van de Nederlandse Vereniging van Journalisten. Daarnaast studeert ze journalistiek bij de Hogeschool Utrecht. Verhoeven is erg positief over het vak freelance, maar ze had liever gezien dat het direct in jaar

één geïntroduceerd zou worden. In het derde jaar kreeg ze het vak freelance aangeboden, terwijl ze toen al lang als freelancer werkte.

Vanaf het eerste jaar krijg je al te horen: de studie, daar kom je er niet alleen mee. Je moet ook een baantje zoeken, (...) maar meer info over hoe je moet solliciteren of hoe je jezelf moet verkopen, dat komt niet echt aan bod. Ja, in het derde, vierde jaar. Dat moet gewoon al vanaf de onderbouw (Iris Verhoeven, Vers in de Pers).

Ondanks dat is ze erg positief over de ruimte die Utrechtse studenten nu krijgen om freelanceopdrachten te verwerken in de opleiding. Die ruimte zouden ze volgens haar bij meer vakken moeten geven. Ook het feit dat veel docenten nog in de praktijk werken, is volgens Verhoeven een pluspunt. Ze is er net als Witterholt van overtuigd dat journalistiekopleidingen zich uiteindelijk op individuele freelancers moeten richten. “Ik vind het al een hele stap dat ze bezig zijn met startups, want daar zitten ook veel jonge freelancers, maar ik denk op den duur dat dat niet genoeg is”, zegt Verhoeven.

Op de Christelijke Hogeschool Ede wordt net als op Fontys verwacht dat studenten een bedrijf starten met elkaar. Deze bedrijven worden binnen de opleiding mediacompanies genoemd. Voorheen maakten studenten journalistieke producties in Nederland en probeerden deze te verkopen. Studenten konden er toen zelf voor kiezen om met hun mediacompany naar het buitenland te gaan. Wout Heslinga vindt dat iedere journalistiekstudent tijdens de opleiding verplicht naar het buitenland moet om daar ervaring op te doen. In tegenstelling tot voorgaande jaren is dit onderdeel nu verplicht. Het succes van deze opdracht hangt volgens Esther van Lunteren, docent op de Christelijke Hogeschool Ede, af van de inzet van studenten. “Als jij er als student ingaat van nou ik ga even puntjes halen, dan wordt het iets schools. En als jij denkt gaaf, ik ga naar Moldavië en ik ga daar echt de tofste journalistieke producties maken, dan maak je er zelf al iets heel echts van”, aldus van Lunteren. Daarnaast is ook voorbereiding heel belangrijk. “Dan kun je wel leuk naar Hongarije afreizen voor artikelen, maar als jij van tevoren niet je best hebt gedaan om er een opdrachtgever aan te koppelen, dan is het sowieso gedoemd te mislukken”, vertelt ze. Het vinden van de balans tussen het onderwijs en de praktijk is nog erg lastig. Volgens van Lunteren zal die schoolse insteek altijd blijven bestaan, omdat er studiepunten aan verbonden zijn.

Naast dit onderdeel krijgen tweedejaars studenten op de Christelijke Hogeschool Ede het vak economie en ondernemen aangeboden, dat nu nog erg in ontwikkeling is. Daarin wordt onder andere aandacht besteed aan idee-ontwikkeling. Dit onderdeel is ontzettend belangrijk voor journalistiek ondernemerschap, want journalistiek begint met een goed idee, zegt van Lunteren. Door vroeg in de opleiding te beginnen met idee-ontwikkeling proberen ze de gedachtegang van studenten te beïnvloeden. “Dus dat je echt in mogelijkheden gaat denken, maar dat je ook begrijpt hoe creativiteit werkt, hoe een idee zich vormt, dat je eerste idee niet altijd je beste idee is, waar je ideeën opdoet”, aldus van Lunteren. Het is duidelijk dat docenten van de Christelijke Hogeschool Ede het belangrijk vinden om zo vroeg mogelijk te beginnen met het ontwikkelen van een ondernemende houding. Ook eerstejaars studenten worden hierin gestimuleerd. Zij moeten bij het maken van een tabloid zelf ideeën aandragen.

Het moet in je systeem gaan zitten, dat je gewoon de boer op gaat. Met jezelf als persoon, als journalist, maar ook met je producten. Ik zeg vaak tegen studenten: je moet eigenlijk je leven gewoon zien als journalist. Als een grote ideeënschatkist (Esther van Lunteren, Christelijke Hogeschool Ede).

Zelfs als je later wel een vaste baan hebt, is het volgens van Lunteren van belang dat je initiatief neemt en zelf met goede ideeën komt. Hoe studenten aan een goed idee komen, wordt uitgelegd in idee-ontwikkeling. Na het tweede jaar wordt er in de opleiding nog maar weinig aandacht besteed aan ondernemerschap. Het komt wel terug, maar niet heel gestructureerd, zegt Wout

Heslinga. Als studenten in het derde jaar terugkomen van een stageperiode zijn studenten niet meer bezig met hun mediacompany. Hij ziet dat ze dan vaak als individueel freelancer verder gaan en soms met andere studenten een documentaire maken. Esther van Lunteren zou ondernemerschap ook in jaar drie en vier een plek willen geven. Daarin wil ze zich vooral richten op individueel ondernemerschap. Dit moet volgens haar nog veel meer uitgebouwd worden. Wout Heslinga sluit zich hierbij aan, maar benadrukt net als van Lunteren dat er nog goed gekeken moet worden naar de laatste twee jaar. Gedurende de opleiding worden veel gastsprekers, waaronder ook alumni, uitgenodigd om hun ervaringen te delen met de studenten. Heslinga wil dit de komende jaren verder uitwerken en meer masterclasses en good practices organiseren. Daarnaast moet ook de theoretische kant van ondernemen verder uitgebreid worden, “maar ik denk wel dat we op de goede weg zijn”, aldus Heslinga.

Ook Henk Jan Karsten geeft aan dat journalistiekdocenten op Windesheim nog steeds aan het zoeken zijn naar de juiste manier om ondernemerschap te verwerken in het curriculum. Op dit moment zijn ze bezig met het verder ontwikkelen van het publicatiepalet. Voorheen moesten studenten zoveel mogelijk journalistieke platforms gebruiken om hun producties onder de aandacht te brengen, maar het vergroten van je mediabereik is volgens Karsten niet langer alleen de verantwoordelijkheid van commerciële afdeling binnen een bedrijf. Dit is nu de verantwoordelijkheid van elke journalist. Studenten moeten tijdens hun opleiding nadenken over de journalist die ze willen zijn en welke platforms daarbij horen.

In het vorige hoofdstuk werden de drie speerpunten van Windesheim al genoemd: constructieve journalistiek, crossmediale journalistiek en ondernemende journalistiek. Deze drie punten worden leidend in het nieuwe curriculum dat nu in ontwikkeling is. Volgens Karsten is ondernemende journalistiek niet meer van belang dan de andere twee journalistieke vormen. “Natuurlijk kun je zeggen: alle studenten moeten aan het eind heel erg ondernemend zijn, maar ze moeten ook crossmediaal zijn en ze moeten ook bij voorkeur nog onderzoekend zijn”, aldus Karsten. Er zijn zoveel criteria voor beginnende journalisten, dat het lastig is om deze allemaal te verwerken in het curriculum. Volgens Karsten is dat een groot spanningsveld, omdat je bepaalde onderdelen over boord moet gooien terwijl ze wel degelijk belangrijk zijn.

Vorig jaar is Windesheim gestart met de minor ‘media innovation’, oorspronkelijk met het idee dat studenten een startup moesten creëren. Vanaf februari hoeven studenten zich niet langer te beperken tot een startup. Ze kunnen dan ook kiezen voor bijvoorbeeld e-commerce of digital storytelling, want volgens Karsten vallen verteltechnieken ook onder innovatie. Studenten moeten zelf kiezen voor deze minor en hij is dus niet verplicht. Karsten zoekt wel naar een manier om dit programma in het verplichte curriculum te verwerken. Het lijkt hem ideaal dat studenten na hun stageperiode zelf kunnen kiezen hoe ze deze periode invullen, bijvoorbeeld met een tweede stage of een verdieping gericht op ondernemerschap. In jaar drie van de opleiding journalistiek zit wel een verplicht vak met het thema ondernemerschap. Deze lessen bestaan voor een groot deel uit gastcolleges, maar er wordt ook meer aandacht besteed aan de financiële kant van freelancen. Volgens Karsten is dit nog wel in ontwikkeling. De opdracht is dat ze met hun eindproductie de markt op gaan. Studenten lopen dan nog wel eens tegen het financiële plaatje aan.

De meeste studenten hebben geen idee van de waarde die ze vertegenwoordigen. Dat is echt naïef. (...) Duizend euro, dat klinkt dan als heel veel geld natuurlijk, maar als je het omrekent is het nog geen euro per uur. Ja, voor ons was dat een eyeopener. Dat moet echt nog wel veel meer in de opleiding zitten (Henk Jan Karsten, Windesheim).

Ook Yolan Witterholt ziet dat studenten het lastig vinden om geld te vragen voor producties. Ze moet studenten ‘honderd keer’ uitleggen dat dit hun vak is en ze daarvan moeten leven. Ze merkt dat ze vaak erg trots zijn als ze met hun productie iets verdiend hebben, terwijl dit soms omgerekend maar een paar euro per uur is. Er is bij studenten nog te weinig besef van geld.

Luc Nibbeling is bestuurslid van het Interstedelijk Studenten Overleg, de grootste studentenorganisatie van Nederland. Hij ziet dat opleidingen in Nederland proberen ondernemerschap te verwerken in het curriculum, maar ze doen dat volgens hem niet op de juiste manier.

Je ziet het op dit moment heel veel in de vorm van een minor of in de vorm van een soort van track die je kunt doen binnen een opleiding. (...) heel vaak is het geprobeerd er gewoon tussen te fietsen en heeft het heel weinig connectie met echt de inhoud van de rest van de opleiding. En is het eigenlijk gewoon een streepje wat (...) afgevinkt moet worden. Zo van: nou we hebben iets aan ondernemerschapsonderwijs gedaan (Luc Nibbeling, Interstedelijk Studenten Overleg).

Hij zou liever zien dat ondernemerschap in elke opleiding verwerkt is en dat het ook daadwerkelijk gericht is op de inhoud van de opleiding. Het probleem zit hem volgens Nibbeling in het feit dat het onderwijs erg vast zit in een systeem. Studenten maken een opdracht of een toets en krijgen daar vervolgens studiepunten voor. Tegenwoordig is het bezitten van een diploma niet meer genoeg, maar moeten studenten zichzelf ook buiten de studie ontplooiën, zegt Nibbeling. Er moet naar een manier gezocht worden om studenten te stimuleren buiten de studie te gaan freelancen zonder hier overspannen van te raken. Volgens Nibbeling zou het belonen van deze activiteiten met studiepunten of een 'korting' geven op studiepunten een oplossing kunnen zijn. Op die manier maken studenten het onderwijs meer eigen.

Ook vindt hij dat opleidingen de studenten meer bewust moeten maken van de status van de arbeidsmarkt. "Dan heb je dadelijk een generatie die begrijpt dat het niet zo kan zijn dat iemand 80 uur werkt en de ander werkloos is", aldus Nibbeling. Toch realiseert hij zich ook dat de onderwijsvorm die nu gehanteerd wordt erg afhankelijk is van de creativiteit van de student. Die creativiteit zou meer gestimuleerd moeten worden door het opzetten van startups. De nieuwsgierigheid van studenten moet veel meer geprikkeld worden. Futuristen voorspellen zelfs dat basisscholieren van vijf of zes jaar in de toekomst al bezig zullen zijn met ondernemerschap, zegt Nibbeling. "Omdat zij nog het meest leergierig zijn en nieuwsgierig zijn. Ja, ik vind dat (...) wel heel heftig. Dan gaan echt kinderen vanaf hun basisschool al bezig met hun cv", zegt hij.

3.3. Overleg tussen opleidingen

Terwijl de vier journalistiekopleidingen een gezamenlijk beroeps- en opleidingsprofiel hebben, is er ook sprake van concurrentie. De geïnterviewde docenten denken hier niet allemaal hetzelfde over. Op de vraag of ze kijkt naar andere journalistiekopleidingen is het antwoord van Yolan Witterholt duidelijk.

Nee. Utrecht is nogal arrogant. We hebben altijd het gevoel dat wij het toch het beste weten. Dus nee, daar kijk ik eerlijk gezegd helemaal niet naar (...). Ik zit gewoon in de journalistieke praktijk zelf dus denk: nou wat moet een student weten om dit ook te kunnen gaan doen (...) en daar maak je een vak op. Maar nee, op het gebied van freelancen heb ik helemaal geen contact gehad met de andere opleidingen (Yolan Witterholt, Hogeschool Utrecht).

Wiel Schmetz van Fontys benadrukt dat het beroeps- en opleidingsprofiel voor iedere opleiding het uitgangspunt is, maar dat ze verschillen in de uitwerking daarvan. De zwaartepunten liggen bij elke opleiding ergens anders. "En soms kun je er wat onrustig van worden, dan denk je van: was dat niet ook iets voor ons geweest?", zegt hij. Maar hij realiseert zich ook dat het even duurt voordat een curriculum aangepast is. Schmetz is positief over de manier waarop zij ondernemerschap verwerkt hebben. Hij legt uit dat zij van ondernemerschap een profiel hebben gemaakt en dat het thema in Tilburg wat sterker aanwezig is. Andere opleidingen zullen daar misschien anders over denken.

Bij Windesheim kijken docenten af en toe wel naar andere journalistiekopleidingen, maar meestal trekken ze hun eigen plan. Henk Jan Karsten noemt een voorbeeld van een aantal jaar geleden. Ze wilden een minor documentaire maken ontwikkelen, maar op dat moment werd in Utrecht ook een goede minor documentaire maken aangeboden. “Dus waarom moeten we daarmee gaan concurreren? Dan is het handiger voor ons om in te gaan zetten op een andere minor, waar we mogelijk zelfs studenten vanuit Utrecht trekken”, aldus Karsten. De concurrentie is nog wel aanwezig, maar volgens hem was die vroeger veel sterker. Hij heeft nu, vergeleken met een aantal jaar geleden, een redelijk beeld van de programma's die andere opleidingen aanbieden. Daarnaast hebben ze volgens Karsten een gezamenlijk belang richting andere mediaopleidingen. “Dus we profileren ons met z'n vieren ook wel echt als (...) dé journalistiekopleidingen van Nederland”, zegt hij.

Wout Heslinga ziet niet alleen op de Christelijke Hogeschool Ede, maar ook op andere scholen een zoektocht. Hij zou in de toekomst graag meer contact hebben met andere opleidingen. Het feit dat de Hogeschool Utrecht veel bezig is met individueel ondernemerschap heeft volgens hem ook te maken met de schaalgrootte van deze school. Daarnaast is hij van mening dat in Ede veel studenten kiezen voor de radio- en televisiekant terwijl in Utrecht het grootste deel misschien kiest voor schrijvende journalistiek. “Voor ons werkt het gewoon goed nu met die mediacompanies”, legt Heslinga uit.

Uit de antwoorden hierboven blijkt dat er tussen journalistiekopleidingen weinig contact is over het curriculum. Wel worden er jaarlijks docentendagen georganiseerd over een specifiek thema. Wout Heslinga vertelt dat deze dag – met als thema factchecking - afgelopen jaar werd georganiseerd door Windesheim. Dan wordt er met elkaar gesproken over een bepaald thema. Luc Nibbeling zou graag zien dat scholen meer met elkaar communiceren, maar ziet vooral dat opleidingen los van elkaar proberen het wiel opnieuw uit te vinden.

3.4. Freelancen en studeren

De geïnterviewde docenten zijn het met elkaar eens: steeds meer studenten werken naast hun studie als freelancer. Het urgentiebesef is volgens Wiel Schmetz de reden van deze toename. Freelancen wordt vanuit de opleiding gestimuleerd, maar docenten zien ook het gevaar van studievertraging. Vaak wordt freelancen naast de studie gezien als de verantwoordelijkheid van de student. Schmetz ziet dat studenten het druk hebben, maar vindt dat de student dit zelf moet inplannen. “Er wordt vrij veel gefreelancet, maar dan is het de student die daar een oplossing voor moet vinden. Hoe die werk (...) combineert met dat wat de opleiding van ze verlangt”, legt hij uit. Hij ziet dat studenten die langer bij hun stage blijven werken of een kort contract krijgen vaker hun studie uitstellen. Ook Yolan Witterholt ziet dit probleem. Ze moedigt studenten aan om te freelancen, maar vindt dat ze zelf moeten zorgen dat het past binnen hun planning. Ook krijgt ze vaak te horen dat studenten langer op hun stageadres mogen blijven en daardoor in de knoop komen met andere verplichtingen. Haar advies is duidelijk: niet doen.

Je stage is afgelopen, je hebt geleerd wat je moest leren en kennelijk heb je het goed gedaan, want ze willen je nog even houden. (...) Vroeger was het echt een hele eer als je wat langer mocht blijven, maar dat is gewoon niet meer zo. En ik zeg dat dan ook altijd maar bot tegen studenten van: sorry, ik wil niet vervelend doen, maar je mag niet blijven omdat je zo goed bent, maar omdat je zo goedkoop bent (Yolan Witterholt, Hogeschool Utrecht).

Witterholt heeft liever dat studenten hun studie op tijd afmaken, want ze lopen veel vertraging op en dat kost veel geld. Ook blijven journalistiekstudenten van de Hogeschool Utrecht vaak werken voor opdrachtgevers die ze vinden voor het vak freelance. Het feit dat studenten bij dit vak hun freelanceopdrachten in de studie kunnen verwerken, kan ervoor zorgen dat ze minder studievertraging oplopen. Esther van Lunteren ziet vaak dat studenten door de mediacompany

aan een opdrachtgever zijn gekomen en nu als individuele freelancer verder gaan. Dit kan volgens Wout Heslinga wel eens problemen opleveren. Het gebeurt dan ook regelmatig dat studenten dag en nacht voor de Telegraaf aan het werk zijn, zegt hij.

Aan de ene kant is het natuurlijk leuk dat ze ervaring op doen, maar daardoor blokkeert de hele schoolopleiding. (...) Ik heb ook mensen waarvan ik denk die vertrouw ik wel, die kunnen dat aan. Anderen die verliezen zich in (...) het snelle geld verdienen (Wout Heslinga, Christelijke Hogeschool Ede).

Witterholt komt nog regelmatig studenten tegen die er tijdens het programma freelance achter komen dat ze liever een vaste baan willen. Haar advies: goed zoeken. Ze probeert studenten er dan altijd van te overtuigen dat je het werk als freelancer ook kunt combineren met een parttimebaan.

Henk Jan Karsten ziet twee stromingen. De ene groep begint na de stage gelijk met freelancen en is veel bezig met zijn carrière, terwijl de andere groep zich vooral bezighoudt met studiepunten behalen. Het feit dat veel studenten vertraging oplopen is volgens hem een drama voor het onderwijs. Toch heeft hij liever dat studenten ervaring opdoen.

Iedere gastdocent die hier komt, zegt ook: het is natuurlijk prachtig straks als je je papiertje hebt, maar je moet er vanuit gaan dat iedereen die hier van de opleiding komt hetzelfde papiertje heeft. Dus als je je wilt onderscheiden zal je dat moeten doen met je cv (Henk Jan Karsten, Windesheim).

Binnen de opleiding ziet hij wel studenten die het moeilijk vinden om hun studie te combineren met freelancewerk en daardoor erg druk zijn, maar hij ziet het niet als aandachtspunt. Het grootste deel van de studenten gaat volgens hem gewoon met de flow mee. Een halfjaar studievertraging is volgens Karsten niet erg, maar na zes jaar wordt het wel een probleem.

Als studenten nu niet beginnen met freelancen, staan ze straks met lege handen, zegt Esther van Lunteren. Om die reden stimuleert ze studenten ook om aan het werk te gaan, al verschilt dit ook per student. Studenten met enorme achterstanden gaat ze niet dwingen om naast hun studie te freelancen, dan heeft de studie voorrang. Van Lunteren begeleidt langstudeerders en moedigt hen aan een diploma te halen.

Je weet niet hoe de arbeidsmarkt gaat veranderen, hoe je zelf gaat veranderen, wat je misschien nog wil qua studie daarna of je komt toch een leuke baan tegen op een redactie. Als je dan dat papiertje niet hebt, dan baal je echt (Esther van Lunteren, Christelijke Hogeschool Ede).

Toch ziet ze ook dat angst een grote rol kan spelen om niet te beginnen met een eigen bedrijf. Als ze eenmaal beginnen, vinden ze het heel leuk en valt ineens het kwartje, zegt van Lunteren. Ook Witterholt ziet dat studenten het freelancebestaan in het begin nog eng vinden, maar na afloop zijn de meesten heel enthousiast.

Nou, wat ik dus zelf ontzettend leuk vindt aan het vak freelance is dat ik merk dat studenten daar meer zekerheid door terugkrijgen. Dan komen ze terug en zeggen ze: ik kan echt wat. (...) Er is echt iets wat ik hier geleerd heb en waar ik gewoon geld voor kan vragen (Yolan Witterholt, Hogeschool Utrecht).

Studenten pakken het vak freelance heel verschillend op, zegt ze. Er is een grote groep die toekomstgericht denkt en kiest voor iets waar ze zich in willen ontwikkelen, zoals fotografie. Iets wat Witterholt ook stimuleert. "Denk nou vooruit, maak het jezelf niet te makkelijk. Maak een stap in je carrière", zegt ze tegen studenten. Wout Heslinga van de Christelijke Hogeschool Ede

denkt dat studenten ook onzeker worden van freelancen, omdat de veilige schoolkaders ineens wegvallen. Daarom vindt hij de mediacompany ook zo belangrijk, omdat studenten elkaar dan kunnen ondersteunen. Heslinga ziet dat de meeste studenten de opdrachten goed oppakken en er extra motivatie van krijgen.

Werkdruk is volgens Wiel Schmetz een logisch onderdeel van freelancen. Samen met de studieloopbaanbegeleider kunnen studenten kijken waar de druk vandaan komt en hier vervolgens aan werken. Zo probeert de opleiding te voorkomen dat studenten hun studie uitstellen. Dat is namelijk een groot probleem voor de opleiding. Het uitstellen van de studie is niet nieuw bij journalistiekstudenten, maar het neemt de laatste jaren wel toe. “Het kan zijn dat studenten hun afstuderen uitstellen omdat het op de arbeidsmarkt niet zo goed zit, maar we hebben wel degelijk ook studenten die veel en druk bezig zijn op de arbeidsmarkt”, zegt hij. Daarnaast kunnen studenten hun freelancewerk soms ook verwerken in de studie, bijvoorbeeld door een productie ter beoordeling in te leveren, legt Schmetz uit.

Iris Verhoeven van Vers in de Pers en Luc Nibbeling van het Interstedelijk Studenten Overleg (ISO) zien om zich heen veel studenten die kampen met prestatiedruk en psychische klachten. Door het uitvoeren van onderzoeken probeert het ISO dit probleem te agenderen in de politiek. Het is een lastig onderwerp, omdat deze psychische klachten onder veel studenten gezien worden als een taboe. Ze praten er weinig over en dat maakt het voor onderwijsinstellingen lastig om naar een oplossing te zoeken. In het onderzoek naar ‘sucstress’ (2015) maken ze onderscheid tussen psychische klachten die ontstaan door persoonlijke omstandigheden en psychische klachten die ontstaan door studiedruk. Deze scheiding is niet altijd duidelijk aanwezig, omdat de oorzaken vaak met elkaar te maken hebben. Volgens Nibbeling leggen studenten vooral zichzelf druk op. Dat heeft onder andere te maken met de prestatie maatschappij waarin we leven. Door social media is alles wat je wel en niet doet voor iedereen zichtbaar geworden. Hierdoor leggen studenten de lat steeds hoger. Nibbeling vindt het schadelijk dat er op dit moment zoveel verantwoordelijkheid bij de student ligt, maar hij begrijpt ook dat opleidingen er weinig baat bij hebben als een student gaat freelancen.

De opleiding heeft er voornamelijk baat bij als jij gewoon de opleiding af hebt binnen nominale tijd, dus daar moet eigenlijk een soort van schakel in zitten. Dat opleidingen ook beloond worden als hun studenten goed terecht komen. En ook vijf jaar na hun opleiding nog succesvol zijn. Dan zullen ze veel harder gaan trekken aan dit soort programma's (Luc Nibbeling, Interstedelijk Studenten Overleg).

Nibbeling vindt dat opleidingen met een schone lei moeten beginnen. Ze moeten loslaten wat ze nu aanbieden en opnieuw kijken naar wat belangrijk is. En daarin moet voor de student ook ruimte overblijven om ervaring op te doen buiten de studie. Daarnaast is het belangrijk dat ook docenten met de tijd meegaan en nog in het vak werken, zodat ze ook zien wat daar verandert. Zoals Nibbeling eerder al benoemde, zit het onderwijs vast in een systeem. Tot er een goede oplossing wordt gevonden, blijft het ISO dit probleem aankaarten in de politiek.

3.5. Begeleiding

Zoals hierboven al beschreven werd, vinden binnen journalistiekopleidingen veel veranderingen en ontwikkelingen plaats. Dit is voor de meeste opleidingen een reden om ook de begeleiding van studenten aan te passen, al wordt hier door studenten niet altijd gebruik van gemaakt.

Journalistiekstudenten van Fontys hebben regelmatig een gesprek met hun studieloopbaanbegeleider. Daar kunnen ze ook problemen zoals studie- of prestatiedruk bespreken. Met de begeleider wordt bijvoorbeeld onderzocht wat de oorzaak van deze druk is. Daarnaast heeft Wiel Schmetz onlangs een bureau opgericht waar studenten langs kunnen komen met vragen. Hij biedt ondersteuning bij het pitchen van een opdracht of het vaststellen

van een tarief. Toch merkt hij dat er nog niet veel belangstelling voor is. “Sommige studenten die hun eerste stage in het tweede jaar doen, komen al in een freelancecontext en willen weten hoe het zit. Maar (...) pas als de noodzaak groot is, gaan ze op zoek of komen ze bij mij langs”, aldus Schmetz. De meeste studenten vinden hun weg ook zonder het bureau wel, zegt hij. Ook bij Windesheim hebben ze onlangs een bureau geopend waar freelancers terecht kunnen: het Freelanceloket. Daar kunnen studenten zich aanmelden voor betaalde freelanceklussen. Als ze tegen vragen aanlopen, proberen docenten die zo goed mogelijk te beantwoorden, zegt Henk Jan Karsten. Verder bieden ze weinig begeleiding puur gericht op ondernemerschap. Logisch, vindt Karsten. Het doel van het nieuwe competentiegebied ‘zelfsturing op studie en loopbaan’ is dat studenten zelf verantwoordelijk zijn voor hun studieresultaten. “Dus dat we ze niet bij het handje meenemen, dat is de gedachte. (...) Freelancen en iemand bij het handje houden staat bijna haaks op elkaar”, legt Karsten uit. Esther van Lunteren, docent bij de Christelijke Hogeschool Ede, legt uit dat ze de student wel begeleiding aanbieden, maar dat zij deze kans niet altijd volledig benutten. Ze verwachten van studenten dat ze zich zelf bij de docent melden door terug te mailen of te bellen. Daar gaat het volgens van Lunteren nog wel eens mis.

Studenten op de Hogeschool Utrecht worden tijdens het vak freelance begeleid door docenten, waaronder Yolan Witterholt. Zij vindt deze coaching heel belangrijk en dit moet volgens haar zeker een onderdeel van het programma blijven.

Als je ze alleen maar in het diepe gooit, dat is veel te eng en veel te moeilijk. Maar ik denk dat ze met dat vak een hele belangrijke brug slaan tussen school en de griezelige buitenwereld waar je het in je eentje moet redden. Dit vak zit daar tussen en dat maakt wel dat die buitenwereld toch als minder eng gezien wordt (Yolan Witterholt, Hogeschool Utrecht).

Iris Verhoeven is naast bestuurslid van Vers in de Pers ook journalistiekstudent op de Hogeschool Utrecht. Ze vindt de begeleiding tijdens het vak freelance onpersoonlijk, omdat je per groep van tien of vijftien studenten een docent aangewezen krijgt. Ze zou liever meer individuele begeleiding zien. Verhoeven is wel positief over het nieuwe mentorprogramma van de Nederlandse Vereniging van Journalisten. “Dan krijg je een ervaren iemand, die al heel wat jaartjes in de journalistiek werkt en daar kun je als jong iemand aan gekoppeld worden”, legt ze uit. De begeleiding die op hogescholen aangeboden wordt, moet volgens Luc Nibbeling veel meer gericht zijn op de ontplooiing van de persoon zelf. Met de onzekerheid op de arbeidsmarkt is het belangrijk om goede begeleiding te hebben. Er is een groeiende groep die bang is om later geen baan te vinden, zegt hij.

In het toekomstige curriculum moeten buitenschoolse activiteiten niet langer alleen de verantwoordelijkheid van de student zijn, vindt Henk Jan Karsten van Windesheim. Dat zou niet eerlijk zijn. “(...) als je braaf alle colleges volgt en alle tijd aan je studie besteedt, dan heb je aan het eind een mooi diploma, maar weinig om te laten zien buiten de schoolopdrachten”, zegt hij. Ze proberen ook met de student mee te denken. Studenten die langer bij hun stage blijven hangen, kunnen hun afstudeerproces soms zo indelen dat er tijd overblijft om te werken. De studievertraging nemen ze dan wel eens voor lief, zegt Karsten.

3.6. Verbeterpunten

Over het algemeen zijn de geïnterviewde docenten van de vier journalistiekopleidingen tevreden over hun programma's, maar ze zien ook verbeterpunten.

Bij het programma ondernemerschap en innovatie van Fontys hebben het afgelopen jaar drie van de dertig startups hun werkzaamheden doorgezet. Dat is niet veel, maar het gaat Wiel Schmetz vooral om de oefening. Het is belangrijk dat ze bedrijvigheid ontwikkelen, een niche zoeken, een netwerk opbouwen en ideeën pitchten bij opdrachtgevers. Volgens Schmetz heeft het

feit dat studenten hun startup niet doorzetten ook te maken met het moment waarop het programma gepland was. Ondernemerschap en innovatie werd eerst in het derde jaar aangeboden, met de gedachte dat studenten het dan konden doorzetten na hun afstuderen. Maar studenten gingen na het programma over tot de orde van de dag, want ze moesten nog stage lopen en afstuderen. “Tegen de tijd dat ze gingen afstuderen was dit programma alweer helemaal uit beeld verdwenen”, legt hij uit. Het programma is nu verschoven naar het vierde jaar, zodat het doorzetten van de startup realistischer is. Voor Schmetz is het belangrijk dat studenten de ervaring uit dit blok meenemen in hun toekomst als freelancer en zelfverzekerd zijn. Dat is de doelstelling. Studenten die nog steeds hopen op een vaste baan probeert hij wakker te schudden. “Je kunt het wel wensen en dromen, maar de werkelijkheid is iets ingewikkelder”, aldus Schmetz.

Ook Yolan Witterholt is positief over het vak freelance dat ze aanbieden op Hogeschool Utrecht. Studenten zijn volgens Witterholt heel enthousiast en doen tijdens het programma veel kennis op. Ze ziet nog verbeterpunten, waaronder de stoomcursus freelancen die in de eerste week van het vak freelance wordt aangeboden. Witterholt vindt zes lessen in één week teveel. En in de toekomst zou ze graag in het tweede jaar al aandacht willen besteden aan de theoretische kant van freelancen.

3.7. Ontwikkelingen in onderwijs

Het journalistieke werkveld blijft veranderen en dat betekent dat ook journalistiekstudenten aan steeds andere eisen moeten voldoen. Journalistiekopleidingen proberen hier zo goed mogelijk op in te spelen.

Bij Fontys in Tilburg voeren ze een discussie: moeten journalisten overal inzetbaar zijn? Of moeten ze zich specialiseren in een bepaalde techniek of onderwerp? Studenten gaan tijdens de opleiding op zoek naar een niche, iets waar zij zich op kunnen profileren. Aan de andere kant moeten studenten volgens Wiel Schmetz aan steeds meer eisen voldoen. Ze moeten alle soorten media kunnen bedienen, een interactieve kaart kunnen maken en een podcast kunnen opzetten. Volgens Schmetz maak je meer kans op de arbeidsmarkt als je een niche kiest en die combineert met een technische vaardigheid, zoals datajournalistiek of graphic design. “Dan heb je een klein gebied, waar je een ring omheen legt van kennis en kwaliteiten waar jij specifiek over beschikt”, legt hij uit.

Docenten in Zwolle hebben nu een duidelijk beeld van de hoe de opleiding eruit moet komen te zien. De komende jaren worden de drie speerpunten: constructieve, crossmediale en ondernemende journalistiek verder ontwikkeld en uitgebouwd. Daarnaast willen ze interdisciplinair gaan werken door studenten van verschillende journalistiekopleidingen samen te laten werken.

Op dat moment valt ook eigenlijk weg wat je achtergrond is en ga je met elkaar werken aan een opdracht. Een beetje vanuit de gedachte dat de innovatie meestal niet uit de beroepsgroep zelf komt. Als je journalistiek wilt vernieuwen moet je dat misschien niet aan journalisten vragen, maar het is wel belangrijk dat journalisten daarbij betrokken blijven, want het is wel belangrijk om daar als beroepsgroep de regie op te houden (Henk Jan Karsten, Windesheim).

Als het aan Esther van Lunteren ligt, mogen de onderwijsprogramma's op de Christelijke Hogeschool Ede veel cleaner. Ze heeft het gevoel dat ze nu teveel onderdelen in een curriculum proberen te verwerken. Door het grote aanbod aan vakken hebben studenten weinig tijd om te freelancen. Daar moet volgens van Lunteren meer ruimte voor komen. In de toekomst wil ze ook meer focus leggen op het rendement van freelancers. “En dan niet alleen rendement in geld, (...) maar ook gewoon (...) geestelijk en lichamelijk. Dat iedereen gaat nadenken: wat is nu mijn

opbrengst en hoe ga ik die opbrengst halen?”, legt ze uit. Iris Verhoeven van Vers in de Pers vindt dat journalistiekopleidingen meer met de tijd mee moeten gaan en ondernemerschap nog meer moeten verwerken, maar ze ziet ook obstakels. Voordat ideeën volledig in het curriculum zijn opgenomen, ben je weer twee jaar verder, zegt ze.

Het Interstedelijk Studenten Overleg hoopt dat opleidingen in de toekomst flexibeler zijn. Studeren op maat zou een mogelijke oplossing kunnen zijn voor prestatiedruk bij studenten. Het ISO ziet dat veel studenten buiten hun studie actief zijn met hun carrière, maar in het huidige onderwijssysteem is hier geen ruimte voor. Als de opleiding flexibiliteit van de student vraagt, dan mag de student dat ook van de opleiding verwachten, vindt Luc Nibbeling. Hij is het eens met de verwachting van Jet Bussemaker, minister van onderwijs, cultuur en wetenschap, dat iedere student een bijbaan moet hebben, maar daar moet in het onderwijs wel rekening mee gehouden worden. Hij hoopt dat hogescholen ook gaan experimenteren met ‘flex-studeren’, een idee van de Landelijke Studenten Vakbond, waarbij studenten per studiepunt collegegeld betalen. Als studenten ervoor kiezen om in een jaar 45 studiepunten te behalen, dan betalen ze ook maar voor 45 studiepunten. Nibbeling ziet twee voordelen: studenten worden zich meer bewust van het collegegeld dat ze betalen en zijn hierdoor meer gemotiveerd om de punten te behalen. De tijd die overblijft, kan gevuld worden met buitenschoolse activiteiten, zoals freelancen.

Henk Jan Karsten van Windesheim ziet dat studenten soms meer tijd besteden aan buitenschoolse activiteiten dan aan de studie zelf, bijvoorbeeld bij het programma Uitgelicht. Studenten nodigen voor een tv-programma, vergelijkbaar met Collegetour, bekende journalisten uit. Karsten ziet dat studenten in de voorbereidingen voor Uitgelicht wel eens een college missen. “Mooi voor het cv. Slecht voor de studievoortgang”, zegt hij. In het nieuwe curriculum moet meer ruimte komen voor zulke buitenschoolse activiteiten. Studenten moeten met deze activiteiten dan punten kunnen behalen of een opdracht kunnen invullen.

3.8. Toekomst van studenten

Over de toekomst van journalistiekstudenten wordt vaak somber gedacht. Er is weinig tot geen kans op een vaste baan en als freelancer heb je te maken met veel concurrentie. Toch zijn alle geïnterviewden het erover eens dat die toekomst helemaal niet zo somber is. Integendeel zelfs.

Er is meer werk dan ooit, zegt Yolan Witterholt. Er komen steeds meer online platforms en magazines bij, waar goede kansen liggen voor studenten. Vroeger was het veel lastiger om een baan te bemachtigen op een redactie, omdat journalisten met een vast contract niet snel hun plek opgaven. Nu hoef je niet meer op een redactie zitten om als journalist actief te zijn. “(...) nu moet je gewoon een idee zien te verkopen, dat is natuurlijk veel makkelijker dan een baan vinden”, aldus Witterholt. Jonge journalisten zijn ook in hun voordeel als het gaat om crossmediaal werken. Iets waar oudere journalisten niet mee opgeleid zijn. Witterholt begrijpt dat het voor studenten niet makkelijk is om zich als freelancejournalist te settelen. Zelf zit ze als vaste freelancer bij verschillende tijdschriften op een fijne positie. Het duurt even voor je daar als beginnend journalist tussenkomt. Door concurrentie ligt de lat erg hoog.

Het is wel zo dat je als freelancer boven het maaiveld moet uitsteken. Je moet laten zien dat je ergens heel goed in bent. Goed genoeg is echt niet goed genoeg. Je moet wel echt streven naar iets waar je in uitblinkt (Yolan Witterholt, Hogeschool Utrecht).

In het boek *De journalist als zzp'er* schrijft Witterholt over het fenomeen ‘werkervaringsplaatsen’, waarbij net afgestudeerden fulltime op een redactie mogen werken voor drie- of vierhonderd euro per maand. Dat vindt ze belachelijk. “Bij stage is het logisch dat je minder betaald wordt, omdat er ook van alles tegenover staat. Maar die werkervaringsplaatsen zijn in mijn ogen gewoon uitbuitingsplekken, waar je vooral ook niet aan mee moet doen als

journalist”, aldus Witterholt. Afgestudeerden met ervaring die niet aan een baan kunnen komen, gaan voor weinig geld op een redactie werken in de hoop op een beter betaalde baan. Volgens Iris Verhoeven van Vers in de Pers is het een vicieuze cirkel die moeilijk te doorbreken is. Luc Nibbeling is het met Witterholt en Verhoeven eens en ziet dat starters heel onzeker zijn. Ze doen er alles aan om een plek op de arbeidsmarkt te veroveren. Het mag volgens hem niet zover komen dat studenten tot hun dertigste geen normaal salaris verdienen. Hij legt uit dat er op dit moment veel starters met een masterdiploma zijn, terwijl er op de arbeidsmarkt niet genoeg plek voor ze is. Het gevolg is dat zij de arbeidsplaatsen van hbo-studenten innemen, die vervolgens genoeg nemen met een baan op mbo-niveau. Die verdringing op de arbeidsmarkt is eigenlijk nog het grootste probleem, vindt Nibbeling.

Wiel Schmetz heeft goede hoop voor toekomstige journalisten. Bij diploma-uitreikingen ziet hij een grote groep studenten die een jaarcontract hebben of een eigen bedrijf zijn gestart. Wel is er een groep die aangeeft liever niet in de journalistiek te willen werken, wat onder andere te maken heeft met de veranderende arbeidsmarkt. Net als het feit dat minder middelbare scholieren zich aanmelden voor de opleiding journalistiek. Ze proberen eerstejaars goed voor te lichten over het feit dat een vaste baan bij de NOS niet realistisch meer is. Bartho de Looij, docent op de Christelijke Hogeschool Ede, heeft een onderzoek gedaan naar de alumni van de afgelopen jaren. Daaruit blijkt dat 90% van de oud-studenten een baan heeft. Dat bevestigt volgens Wout Heslinga dat de arbeidsmarkt weer aantrekt. “Ik zie een ontzettende honger naar mensen die ingezet kunnen worden voor journalistieke, of laat ik het algemener stellen, media-klussen”, zegt hij. Ook Henk Jan Karsten ziet de laatste jaren een toename in het aantal banen. Vooral op online-redacties is veel behoefte aan jonge journalisten. Zij weten doorgaans meer over nieuwe platforms dan traditionele journalisten. Ze kunnen makkelijker experimenteren met platforms zoals Facebook, wat volgens Karsten een publicatieplatform op zich aan het worden is. Hij ziet dat ook landelijke en regionale dagbladen zichzelf opnieuw aan het uitvinden zijn en dat daar, misschien tijdelijk, ruimte vrijkomt voor jonge journalisten. De concurrentie van andere mediaopleidingen op de arbeidsmarkt hoeft volgens Karsten geen probleem te zijn. Er zit een groot verschil in de vaardigheden van deze studenten. Studenten van mediaopleidingen hebben vaak meer technische kennis, terwijl journalistiekstudenten beter zijn in analytisch denken en het kritisch benaderen van verhalen, zegt hij. Karsten ziet het negatieve beeld over de arbeidsmarkt bij studenten verdwijnen. Vaak werd docenten zelfs gevraagd te stoppen met het verspreiden van dat sombere toekomstbeeld. Hij heeft veel hoop voor journalistiekstudenten.

Iris Verhoeven ziet nog steeds een grote onzekerheid voor jonge journalisten, vooral als het gaat om de dalende tarieven. Ervaren journalisten kunnen hun positie afdwingen, maar starters zitten in een lastige positie, zegt ze. Zij moeten een freelanceklus aannemen om ervaring op te doen, maar kunnen steeds moeilijker rondkomen van het geld dat ze verdienen. Vers in de Pers krijgt regelmatig vragen van studenten over geldzaken en het opbouwen van een pensioen. Zelf vindt Verhoeven het ideaal om een parttime baan te combineren met freelancen, maar leden van Vers in de Pers hebben liever een vaste baan. Ze is ervan overtuigd dat iedere jonge journalist eerst moet freelancen om ooit een vaste baan te krijgen. Haar advies voor journalistiekstudenten: kijk om je heen.

Met alleen de opleiding kom je er niet. Zelfs al ben je nog zestien of zeventien, ga gewoon op pad. En natuurlijk krijg je niet meteen de vetpot eerst, maar vraag altijd wel of je er wat mee verdient (Iris Verhoeven, Vers in de Pers).

Daarnaast raadt Verhoeven aan om in gesprek te gaan met mensen uit het vak. ‘Wees niet bang om te vragen’ is haar tip. Luc Nibbeling vindt het belangrijk om studenten bewust te maken dat de keuzes die ze binnen hun opleiding maken heel belangrijk voor de toekomst zijn geworden. Studenten hebben volgens hem hoge verwachtingen van de toekomst. Iedereen wil tegenwoordig een hoge functie binnen een bedrijf en een groot huis. Dit eisenpakket mag wel bijgesteld worden, zegt hij. Studenten moeten zich soms wat meer afsluiten van de buitenwereld

en niet steeds proberen de beste of succesvolste te zijn. Het minderen van de activiteit op social media kan daar volgens hem bij helpen.

3.9. Resultaten

De geïnterviewde personen zijn het erover eens dat ondernemerschap een plek moet hebben in journalistiekopleidingen. Het is belangrijk dat studenten tijdens hun studie worden voorbereid op een toekomst als zzp'er. Die toekomst wordt door docenten niet meer zo somber gezien als een aantal jaar geleden. Er zijn meer banen beschikbaar, vooral op online-redacties. Studenten moeten er wel rekening mee houden dat de tarieven voor freelancers nu veel lager liggen. Docenten merken ook dat studenten het lastig vinden om geld te vragen voor de producties die ze verkopen. Dit besef moeten ze tijdens de opleiding ontwikkelen. De geïnterviewden zien steeds meer studenten die naast hun opleiding bezig zijn met freelanceklussen. Dit leidt regelmatig tot studiedruk en op lange termijn tot studievertraging. Dit wordt door een aantal docenten als een probleem gezien, maar ze realiseren zich ook dat studenten ervaring nodig hebben om een plek op de arbeidsmarkt te veroveren. Het is duidelijk dat docenten in een tweestrijd zitten. Aan de ene kant zien ze graag dat studenten hun studie binnen nominale tijd afmaken, maar aan de andere kant stimuleren ze studenten ook om te freelancen. Het Interstedelijk Studenten Overleg ziet 'studeren op maat' als een mogelijke oplossing hiervoor. Bij de vier journalistiekopleidingen is een duidelijke zoektocht te zien. Ze hebben ondernemerschap allemaal op een verschillende manier opgenomen in het curriculum, maar de programma's zijn nog in ontwikkeling. De journalistiekopleidingen op Fontys en de Christelijke Hogeschool Ede richten zich vooral op startups, terwijl de Hogeschool Utrecht zich specialiseert in individueel freelancen. Windesheim hangt hier tussenin en probeert alle kanten van ondernemerschap te belichten. Buiten het feit dat ze de algemene hbo-competenties delen, hebben de vier opleidingen weinig contact met elkaar. Volgens Luc Nibbeling van het Interstedelijk Studenten Overleg moet er meer overleg zijn tussen opleidingen, maar niet alle docenten denken daar hetzelfde over. Zij kiezen uiteindelijk liever hun eigen weg.

CONCLUSIE

Door middel van een inhoudsanalyse en diepte-interviews is een beeld geschetst van de manier waarop ondernemerschap wordt verwerkt in journalistiekopleidingen en welke begeleiding studenten hierbij krijgen. In de literatuurstudie is een omschrijving gegeven van de ontwikkelingen die op dit moment plaatsvinden in het journalistieke vak. De resultaten worden hieronder per deelvraag besproken.

1. Welke journalistieke ontwikkelingen omtrent ondernemerschap vinden plaats?

Het gaat niet goed met de traditionele journalistiek. De oplagen van dagbladen en tijdschriften lopen flink terug en advertenties leveren steeds minder op (Witterholt, 2015). Er ontstaan steeds meer online nieuwsplatforms en magazines. Door technologische ontwikkelingen kan iedere burger een eigen platform starten. De opkomst van social media heeft ervoor gezorgd dat we vierentwintig uur per dag op de hoogte zijn van het nieuws. Burgerjournalistiek en het grote aantal mediaopleidingen zijn serieuze concurrentie geworden voor professionele journalisten (TUZE, 2015). De economische ontwikkelingen hebben ook gevolgen voor de arbeidsmarkt. Journalistieke banen verdwijnen en steeds meer journalisten gaan als ondernemer of freelancer aan de slag. Ze starten hun eigen bedrijf en gaan op zoek naar opdrachtgevers om ideeën te pitchen. In 2015 werkten 18.000 Nederlanders als journalist of redacteur, van wie ruim 5600 op freelancebasis (Villamedia, in Kivits, 2015). Van de jonge journalisten werkt maar liefst de helft als freelancer (Hermans, et al., TUZE, 2015). De journalist is tegenwoordig niet alleen verantwoordelijk voor het verhaal, maar moet ook kennis hebben van de vormgeving en verkoop van het product. Om je als journalist te onderscheiden, moet je van goeden huize komen en op zoek gaan naar een niche. Je moet niet alleen kennis over een specifiek onderwerp hebben, maar ook een bepaalde vaardigheid beheersen, zoals datajournalistiek of vormgeving (Bardoel & Wijfjes, 2015).

2. Hoe is ondernemerschap verwerkt in journalistiek onderwijs?

Niet in elke geanalyseerde studiegids kwam duidelijk naar voren welke plek ondernemerschap in het curriculum heeft. Zo kwam ondernemerschap in de studiegids van Windesheim niet vaak terug, terwijl het een van de drie speerpunten is. In het gesprek met Henk Jan Karsten is dit wel duidelijk geworden. Bij de vier opleidingen is duidelijk een ontwikkeling te zien. Uit de interviews met docenten blijkt dat iedere opleiding een programma aanbiedt dat zich richt op ondernemerschap. Iets wat een aantal jaren geleden veel minder of helemaal niet gebeurde. De programma's die worden aangeboden verschillen per opleiding. De Hogeschool Utrecht heeft ervoor gekozen om zich te specialiseren in individueel freelancen. Daar moeten studenten zich in een periode van acht weken ontwikkelen tot freelancejournalist. Ze krijgen ook theoretische lessen die gericht zijn op onderwerpen als belasting, netwerken en pitchen. Bij Fontys wordt van studenten verwacht dat ze samen een startup beginnen. Wiel Schmetz vindt het belangrijk dat studenten in groepsverband werken, omdat ze later ook moeten samenwerken met mensen uit een ander of hetzelfde vakgebied. Ook studenten van de Christelijke Hogeschool Ede starten samen een bedrijf. Hier komt ondernemerschap als eerste aan bod, namelijk in jaar twee. Dan starten studenten een mediacompany, waarmee ze vervolgens ook op een Europese reis gaan. Ze ontwikkelen een ondernemende houding, bedenken journalistieke ideeën en schrijven een ondernemersplan. Studenten van Windesheim kunnen kiezen voor de minor media innovation, waarbij ze zich specialiseren in innovatieve verhaaltechnieken. Studenten hoeven zich hierbij niet langer te beperken tot een startup. Daarnaast wordt in het derde jaar een verplicht vak aangeboden, dat voor een groot deel bestaat uit gastcolleges en theoretische colleges. Opvallend is dat de vier hogescholen weinig tot geen contact met elkaar hebben over de programma's die ze aanbieden. Luc Nibbeling vindt dat opleidingen meer met elkaar moeten overleggen en wellicht zelfs een uitwisselingsprogramma moeten ontwikkelen, zodat studenten met elkaar in

contact komen. Volgens hem wordt ondernemerschap door opleidingen vaak gezien als een onderdeel dat afgevinkt moet worden. Ze moeten ondernemerschap aanbieden op een manier die ook aansluit op de inhoud van de opleiding, vindt hij. Iris Verhoeven is over het algemeen tevreden over de plek die ondernemerschap in het curriculum krijgt. Ze zou graag zien dat het programma eerder in de opleiding wordt aangeboden. Ze is ook positief over het feit dat freelancen en studeren op de Hogeschool Utrecht gecombineerd kunnen worden. Verhoeven vindt het goed dat opleidingen zich richten op startups, maar uiteindelijk denkt ze dat studenten vooral als individuele freelancer zullen werken. Studenten van de Hogeschool Utrecht kunnen in de toekomst zelfs kiezen voor een freelanceperiode in plaats van zes maanden stage. Terwijl de Christelijke Hogeschool Ede en Fontys kiezen voor een focus op startups en de Hogeschool Utrecht voor een focus op freelancen, kiest Windesheim voor ondernemerschap in een bredere context. Henk Jan Karsten geeft toe dat de opleiding nog erg in ontwikkeling is, maar hij hoopt dat studenten zich in de toekomst meer kunnen verdiepen in ondernemerschap. Deze ontwikkeling is bij andere opleidingen ook te zien.

3. Hoe worden journalistiekstudenten begeleid met oog op ondernemerschap?

Journalistiekstudenten van de Christelijke Hogeschool Ede, de Hogeschool Utrecht, Fontys en Windesheim krijgen allemaal studieloopbaanbegeleiding. Bij Windesheim is onlangs een zesde competentiegebied toegevoegd: zelfsturing op studie en loopbaan. Dat wil zeggen dat studenten zelf verantwoordelijk zijn voor hun studieresultaten en docenten meer de rol van coach innemen. Dit sluit volgens Karsten goed aan bij de zelfstandigheid die komt kijken bij freelancen. In de geanalyseerde studiegidsen komt weinig terug over de begeleiding van studenten die naast hun studie freelancen. In gesprekken werd meer duidelijk. Bij Fontys hebben ze sinds kort een bureau waarbij studenten zich kunnen melden met vragen over freelancen, maar Wiel Schmetz merkt dat er nog maar weinig interesse voor is. Pas als de nood hoog is, komen ze langs. Ook Esther van Lunteren van de Christelijke Hogeschool Ede zegt dat studenten het nog wel eens laten afweten als het gaat om begeleiding. De opleiding biedt begeleiding aan, maar dan moet de student wel komen opdagen, zegt ze.

De geïnterviewde docenten zien een groei van het aantal freelancers binnen de opleiding. De meerderheid ziet dit als de verantwoordelijkheid van de student en vindt dat zij dit zelf moeten inplannen. Henk Jan Karsten van Windesheim ziet dat een aantal studenten stress ervaren bij het combineren van studeren en freelancen, maar vindt het niet alarmerend en constateert dat de meeste studenten met de flow meegaan. Sinds kort is op Windesheim het Freelanceloket geopend. Daar kunnen studenten zich aanmelden voor freelanceklussen en krijgen ze ondersteuning van docenten. Studenten op de Hogeschool Utrecht worden tijdens het vak freelance begeleid door docenten die zelf ook als freelancejournalist werken. Dit is volgens Yolan Witterholt een belangrijk onderdeel in het programma, omdat veel studenten de freelancewereld in het begin eng vinden. Studenten worden in groepen van vijftien begeleid, maar Iris Verhoeven ziet liever meer individuele begeleiding. Volgens Luc Nibbeling moet studiebegeleiding meer gericht zijn op de ontplooiing van de student, omdat er nog steeds veel onzekerheid is over de arbeidsmarkt. Begeleiding is binnen journalistiekopleidingen dus zeker aanwezig, ook op het gebied van ondernemerschap, maar studenten moeten wel zelf het initiatief nemen.

Hypothese

Aan het begin van dit onderzoek is de volgende hypothese opgesteld: 'Journalistiekstudenten worden niet voldoende voorbereid op een toekomst als ondernemer of freelancer. Dit kan leiden tot studiedruk en stress'. Na dit onderzoek kijk ik daar iets anders tegenaan. Journalistiekstudenten worden nu, vergeleken met een aantal jaren geleden, beter voorbereid op journalistiek ondernemerschap. Er worden steeds meer (verplichte) programma's aangeboden op dit gebied, al zijn veel hiervan nog in ontwikkeling. De komende jaren zullen deze studieprogramma's meer vorm krijgen. Uit de gesprekken blijkt dat freelancen buiten de

studie vaak gezien wordt als de verantwoordelijkheid van de student, terwijl dit vanuit de opleiding gestimuleerd wordt. Op deze manier kunnen zulke buitenschoolse activiteiten dus nog steeds leiden tot studiedruk en stress. Studenten van de Hogeschool Utrecht krijgen bij het vak freelance de kans om hun freelancewerk ter beoordeling aan te bieden. Op deze manier hoeven studenten niet alleen buiten de studie ervaring op te doen en houden ze meer tijd over voor andere dingen. In de toekomst willen ook andere opleidingen een vergelijkbare onderwijsvorm realiseren.

AANBEVELINGEN

Uit de diepte-interviews blijkt dat freelancen buiten de studie als de verantwoordelijkheid van de student wordt gezien. Zij moeten dit zelf inpassen in hun planning. Aan de ene kant worden ze gestimuleerd om te freelancen, omdat ze straks anders met lege handen staan, maar aan de andere kant wordt ook van ze verwacht dat ze hun studie binnen nominale tijd afronden. Ik vind dit nogal tegenstrijdig en denk dat daar meer begeleiding bij nodig is. Studenten moeten vanaf het eerste jaar worden voorgelicht over de status van de arbeidsmarkt en begeleiding krijgen bij cv-building en personal branding. Studiebegeleiding moet zich niet alleen richten op de studie, maar ook op de ontplooiing van de student en de druk die zij ervaren. Ik vond het opmerkelijk om te horen dat niet alle studenten gebruik maken van de begeleiding die ze aangeboden krijgen. Een bureau zoals ze bij Fontys hebben, waar studenten zich kunnen melden met vragen over freelancen, vind ik een goede uitkomst. Toch blijkt ook hier dat studenten zich pas melden als de nood hoog is.

Het Freelanceloket dat onlangs op Windesheim is geopend, lijkt mij een goede kans om als student ervaring op te doen onder begeleiding van een docent. Het zou nog beter zijn als hier in de toekomst ook punten aan verbonden zijn. Ik vind dat ondernemerschap al eerder in de opleiding aan bod moet komen. Studenten moeten zo vroeg mogelijk een ondernemende houding ontwikkelen. Net als Yolan Witterholt vrees ik dat studenten slechte ervaringen op doen als ze in de eerste twee jaar al in het diepe worden gegooid. Wel denk ik dat ze vanaf jaar één voorbereid moeten worden op een toekomst als freelancer, bijvoorbeeld door het aanbieden van theoretische lessen. Opleidingen zouden ook kunnen samenwerken met (lokale) opdrachtgevers om studenten op deze manier kennis te laten maken met de freelancemarkt.

Het Interstedelijk Studenten Overleg pleit voor flexibeler onderwijs, waarin studenten meer ruimte krijgen voor buitenschoolse activiteiten. Dit zou naar mijn mening een goede uitkomst kunnen zijn voor journalistiekopleidingen. Om de hoge druk bij studenten weg te nemen, moet worden voorkomen dat ze naast hun studie druk bezig zijn met cv-building. Het zou beter zijn om dit te verwerken in de opleiding. Op deze manier kunnen studenten nog steeds ervaring op doen, maar krijgen ze er ook studiepunten voor. Studenten zullen zich tijdens de opleiding moeten ontwikkelen als een ondernemende journalist, maar hier moet wel ruimte voor zijn. Ik vind dat opleidingen zich meer moeten verdiepen in flexibel onderwijs. Om de student onderwijs te bieden dat goed aansluit op de huidige arbeidsmarkt zullen opleidingen misschien meer met elkaar moeten samenwerken in plaats van concurreren.

DANKWOORD

Na vierenhalf jaar sluit ik met dit afstudeeronderzoek de opleiding journalistiek af. Een periode die veel met zich mee heeft gebracht: van stressvolle maanden tot interessante ontmoetingen. Het is een gek idee dat ik na alle bijzondere en hectische momenten de Christelijke Hogeschool Ede zal verlaten. In dit dankwoord wil ik iedereen bedanken die een bijdrage heeft geleverd aan mijn afstudeerperiode. Allereerst de docenten en deskundigen die tijd vrij wilden maken om met mij in gesprek te gaan over ondernemerschap en journalistiek onderwijs. Ik ben dankbaar dat ze interesse hebben getoond in mijn onderzoek en hun kennis met mij wilden delen. Daarnaast wil ik mijn begeleider Timon Ramaker bedanken voor zijn eerlijke feedback en vertrouwen in mijn werk. Natuurlijk gaat mijn dank ook uit naar alle andere docenten die een luisterend oor zijn geweest en mij van advies hebben voorzien. Niet alleen in het laatste halfjaar, maar tijdens de gehele opleiding. Tot slot wil ik mijn vriend, vriendinnen en familie bedanken voor hun aanmoediging en steun en het keer op keer luisteren naar mijn verhalen en dilemma's. Zij vormden de laatste week een heus eindredactieteam en hebben samen met mij de puntjes op de i gezet. Mede dankzij deze mensen is dit afstudeeronderzoek een project geworden waar ik zeer tevreden mee ben.

Maike Abma

LITERATUURLIJST

- Anderson, C.W. (2014). The sociology of the professions and the problem of journalism education. *Radical Teacher*, vol 99, p. 62-68. doi: 10.5195/rt.2014.108
- Andreoli, T. (2016, 31 oktober). Van prestatie-afspraken krijg je opgebrande studenten. Geraadpleegd op 8 november 2016, van <http://www.nrc.nl/nieuws/2016/10/31/van-prestatie-afspraken-krijg-je-opgebrande-studenten-a1529311>
- Baarda, B., Hulst, M. van der., & Goede, M. de. (2012). *Basisboek Interviewen*. Nederland: Noordhoff Uitgevers. Geraadpleegd op 15 november 2016, van <http://hoadd.noordhoff.nl/sites/7779/assets/7779d02.pdf>
- Bardoel, J., & Deuze, M. (2001). 'Network journalism: converging competences of old and new media professionals'. Geraadpleegd op 20 januari 2017, van <http://scholarworks.iu.edu/dspace/bitstream/handle/2022/3201/BardoelDeuze+NetworkJournalism+2001.pdf?sequence=1>
- Bardoel, J., & Wijfjes, H. (2015). *Journalistieke cultuur in Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press
- Berger, L. (2015, 21 februari). In onze prestatie maatschappij is iedereen een marathonloper (maar waar gaan we heen?). Geraadpleegd op 5 september 2016, van <http://decorrespondent.nl/2474/In-onze-prestatie-maatschappij-is-iedereen-een-marathonloper-maar-waar-rennen-we-heen-/82431206-df6776a8>
- Bos, M. van den. (2017, 1 februari). 'Als starter kun je van losse verhalen niet leven'. Geraadpleegd op 2 februari 2017, van <https://www.svdj.nl/nieuws/ik-ontdekte-na-de-svj-dat-je-van-losse-verhalen-niet-kunt-leven/>
- Breiner, J. (2013, 17 mei). How J-schools are helping students develop entrepreneurial journalism skills. Geraadpleegd op 12 april, van <http://www.poynter.org/2013/how-j-schools-are-helping-students-develop-entrepreneurial-journalism-skills/213701/>
- Casero-Ripollés, A., Izquierdo-Castillo, J., & Doménech-Fabregat, H. (2016). The Journalists of the Future Meet Entrepreneurial Journalism. *Journalism Practice*, 10:2, page 286-303. doi: 10.1080/17512786.2015.1123108.
- CBS. (2015). Zelfstandige verdient gemiddeld 38 duizend euro. Geraadpleegd op 21 oktober 2016, van <http://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2015/44/zelfstandige-verdient-gemiddeld-38-duizend-euro>
- Christelijke Hogeschool Ede. (2016). *Kwalificatieprofiel CHE Journalistiek: HBO-Journalistiek*. Kwalificatiedossier. Ede: Auteur.
- Christelijke Hogeschool Ede. (2015). *Handleiding journalistieke expedities*. Handleiding. Ede: Auteur.
- Christelijke Hogeschool Ede. (2015). *Kerntaakhandleiding. Kerntaak 4: De ondernemende journalist*. Handleiding. Ede: Auteur.

- CUNY Graduate School of Journalism. (2016). Entrepreneurial Journalism. Geraadpleegd op 7 november 2016, van <http://www.journalism.cuny.edu/academics/entrepreneurial-journalism/>
- Drok, N. (2011). *Bakens van betrouwbaarheid. Een onderzoek naar verschuivende journalistieke kwalificaties*. Geraadpleegd op 3 september 2016, van <http://www.windesheim.nl/~media/files/windesheim/research-publications/bakenvanbetrouwbaarheid06122010korps14.pdf>.
- Eigenraam, A. (2013, 31 oktober). Dit zijn de tijdschriften die bij Sanoma verdwijnen. Geraadpleegd op 21 oktober 2015, van <https://www.nrc.nl/nieuws/2013/10/31/dit-zijn-de-tijdschriften-die-bij-sanoma-verdwijnen-a1430223>
- European Journalism Training Association. (2006). Tartu Declaration. Geraadpleegd op 7 oktober 2016, van <http://www.ejta.eu/tartu-declaration>
- Fontys. (z. d.). Journalistiek voltijd: inhoud. Geraadpleegd op 21 november 2016, van <http://fontys.nl/Studeren/Opleidingen/Journalistiek-voltijd/Inhoud-opleiding.htm>
- Fontys. (z. d.). *Project Ondernemerschap & Innovatie*. Programmabeschrijving. Tilburg: Auteur.
- Gillmor, D. (2016). Towards a New Model for Journalism Education. *Journalism Practice*, 10: 7, p. 815-819. doi: 10.1080/17512786.2016.1164998.
- Greenaway, K. H., Frye, M., & Cruwys, T. (2015). *When Aspirations Exceed Expectations: Quixotic Hope Increases Depression among Students*. Geraadpleegd op 10 september 2016, van <http://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0135477>
- TUZE (landelijk directieoverleg Tilburg, Utrecht, Zwolle, Ede). (2015). *Landelijk beroeps- en opleidingsprofiel hbo-bachelor Journalistiek 2015*. Rapport. Nederland: Auteur.
- Hermans, L., Vergeer, M., & Pleijter, A. (2011). Nederlandse journalisten in 2010. Onderzoeksrapport. Geraadpleegd op 29 januari 2017, van <http://www.mauricevergeer.nl/pdf/hermans%20vergeer%20pleijter%202011.pdf>
- Hogeschool Utrecht (2016). *Studiegids bacheloropleiding journalistiek 2016-2017*. Studiegids. Utrecht: Auteur.
- Hogeschool Utrecht (2016). *Bijlage cursusomschrijvingen journalistiek 2016-2017*. Cursusomschrijving. Utrecht: Auteur.
- Hogeschool Utrecht. (2016). *Studentenhandleiding Freelance 2016-2017*. Handleiding. Utrecht: Auteur.
- Hoog, D. de., & Schilp, M. (2012, 8 maart). De grote studiedrukenquête. *Ad Valvas*, p. 6-8. Geraadpleegd op 1 september 2016, van <http://www.advalvas.vu.nl/sites/default/files/dossiers/studiedruk-enquete.pdf>
- Huygen, M. (2016, 20 oktober). Studenten lijden onder keuzestress en prestatiedruk. Geraadpleegd op 8 november 2016, van <https://www.nrc.nl/nieuws/2016/10/20/studenten-psychische-hulp-nodig-4915256-a1527623>

- Interstedelijk Studenten Overleg. (2015). *Sucstress. De stress om succes*. Geraadpleegd op 4 november 2016, van <http://www.iso.nl/website/wp-content/uploads/2015/01/1415-Sucstress.pdf>
- Kamer van Koophandel (2013). KvK ondernemerspanel: Eenmanszaken. Geraadpleegd op 21 oktober 2016, van https://www.kvk.nl/download/ZZPonderzoek_tcm14-371260.pdf
- Kamp, G. van der., Simons, M., Teeffelen, B. van., & Schmetz, W. (z. d.). *Innovation by educating enterprising journalists*. Tilburg: Fontys.
- Kaufman, T. (2014, 3 februari). De huidige student is een maximalist, maar is hij ook gelukkig? Geraadpleegd op 7 november 2016, van <http://www.dub.uu.nl/artikel/achtergrond/huidige-student-maximalist-maar-hij-ook-gelukkig.html>
- Kernerman Dictionaries. (z. d.) Definitie 'meritocratie'. Geraadpleegd op 13 oktober 2016, van <http://www.woorden.org/woord/meritocratie>
- Kivits, N. (2015). 18.000 journalisten in Nederland. Geraadpleegd op 7 oktober 2016, van <https://www.villamedia.nl/artikel/18.000-journalisten-in-nederland>
- Koetsenruijter, W., & Hout, T. van. (2014). *Methoden voor journalism studies*. Den Haag: Boom Lemma Uitgevers.
- Leurdijk, A. (2015). *Entrepreneurial Journalism*. Windesheimreeks Kennis en Onderzoek nr. 54. Zwolle: Windesheim.
- Meerbach, G. (2009). The Netherlands Journalism Education Landscape. In G. Terzis (Ed.), *European Journalism Education* (163-178). Bristol: Intellect Ltd.
- Mensing, D., & Ryfe, D. (2013). *Blueprint for change: from the teaching hospital to the entrepreneurial model of journalism education*. Geraadpleegd op 10 oktober 2016, van https://www.academia.edu/3412374/Blueprint_for_Change_From_the_Teaching_Hospital_to_the_Entrepreneurial_Model_of_Journalism_Education
- Newton, E. (2013). Journalism education. In E. Newton (Ed.), *Searchlights and sunglasses*. Geraadpleegd op 29 januari 2017, van <http://searchlightsandsunglasses.org/c2>
- Newton, E. [Fast Moving Targets]. (2013, 20 november). *Eric Newton: The Teaching Hospital helpt de journalistiek naar een betere toekomst* [YouTube]. Geraadpleegd van <https://www.youtube.com/watch?v=a2RDk6jiFtw>
- NVJ. (2016, 25 januari). ViP'ers vinden journalistiek ondernemerschap belangrijkste speerpunt. Geraadpleegd op 15 maart 2016, van <https://www.nvj.nl/nieuws/vippers-vinden-journalistiek-ondernemerschap-belangrijkste-speerpunt>
- Paniagua Rojano, F.J., Gómez Aguilar, M., & González Cortés, M. E. (2014). Encouraging entrepreneurial journalism among university students. *Revista Latina de Comunicación Social*, 69, p. 548-570. doi: 10.4185/RLCS-2014-1024en.
- Pfauth, E. (2016, 5 september). Gelukkig zijn in de prestatimaatschappij. Geraadpleegd op 5 september 2016, van <https://decorrespondent.nl/10001/zelfverbetering-gelukkig-zijn-in-de-prestatimaatschappij/281958193-65a74463>

- Preller, M. (2016, 18 februari). Leukste tijd van je leven? Het depressietaboe onder studenten. *Mare*, 39 (20), p. 6. Geraadpleegd op 5 september 2016, van https://issuu.com/mare-online/docs/mare_20_39
- Putten, R. van. (2015, 23 juli). Druk zijn is stille dwang in prestatimaatschappij. Geraadpleegd op 6 oktober 2016, van <http://www.rd.nl/druk-zijn-is-stille-dwang-in-prestatimaatschappij-1.484959>
- Ramaker, R., Nat, L. van der., & Meerstadt, N. (2012, 8 maart). Studiestress: de nieuwe norm. *Resource*, 6 (14), p. 12-18. Wageningen: Universiteit Wageningen. Geraadpleegd op 5 september 2016, van https://resource.wur.nl/upload_mm/5/0/1/2e2baa81-cd35-4f0b-8cb2-8f8bbc2ab732_Resource0614.pdf
- Schaich, M., & Klein, J.S. (2013). *Entrepreneurial journalism education: where are we now?* Observatorio (OBS) Journal, 7 (4), 185-211. Geraadpleegd op 20 oktober, van <http://obs.obercom.pt/index.php/obs/article/view/715/637>
- Schmidt, E., & Simons, M. (2011). *De (on)schuld van langstuderende*. Onderzoeksrapport. Utrecht: Landelijke Studenten Vakbond. Geraadpleegd op 10 oktober 2016, van [https://lsvb.nl/wp-content/uploads/2016/10/LSVb - Rapport studievertraging -final_.pdf](https://lsvb.nl/wp-content/uploads/2016/10/LSVb_-_Rapport_studievertraging_-_final_.pdf)
- Schmidt, E., & Simons, M. (2013). *Psychische klachten onder studenten*. Onderzoeksrapport. Utrecht: Landelijke Studenten Vakbond. Geraadpleegd op 10 oktober 2016, van [https://lsvb.nl/wp-content/uploads/2016/10/Onderzoeksrapport Psychische klachten.pdf](https://lsvb.nl/wp-content/uploads/2016/10/Onderzoeksrapport_Psychische_klachten.pdf)
- Smit, J. [Fast Moving Targets]. (2013, 28 november). Jeroen Smit: we moeten onszelf opnieuw uitvinden [YouTube]. Geraadpleegd van <https://www.youtube.com/watch?v=OclK6ObqadQ>
- Sparre, K., & Meibom Færgemann, H. (2016). Towards a Broader Conception of Entrepreneurial Journalism Education. *Journalism Practice*, 10 (2), p. 266-285. doi: 10.1080/17512786.2015.1123110.
- Takken, W. (2016, 15 februari). Bijklussen noodzaak voor veel journalisten. Geraadpleegd op 7 oktober 2016, van <https://www.nrc.nl/nieuws/2016/02/15/bijklussen-noodzaak-voor-veel-journalisten-1591079-a66774>
- Tiggelaar, B. (2016, 9 september). Steeds meer studenten raken depressief tijdens de 'mooiste tijd van hun leven'. Geraadpleegd op 10 september 2016, van <https://www.nrc.nl/nieuws/2016/09/09/onzes-ambitieuze-depressieve-kinderen-4208909-a1520614>
- Tonkens, E. (z. d.). Burgerschap in de prestatimaatschappij. Geraadpleegd op 24 januari 2017, van <http://www.evelientonkens.nl/onderzoeksthemas/burgerschap-in-de-prestatimaatschappij/>
- Universiteit van Amsterdam. (2016, 2 juni). In gesprek met Mark Deuze. Geraadpleegd op 31 oktober 2016, van <http://www.uva.nl/nieuws-agenda/nieuws/in-gesprek-met/in-gesprek-met-mark-deuze.html>

- Vers in de Pers. (2013). *Jonge journalisten op de arbeidsmarkt*. Onderzoeksrapport. Amsterdam: Auteur. Geraadpleegd op 30 september 2016, van <http://www.goc.nl/GOC/media/GOCImages/2013-Uitgeverij-Onderzoek-jonge-journalisten-op-de-arbeidsmarkt.pdf>
- Vinken, H. (2016). *Monitor Freelancers en Media 2016*. Onderzoeksrapport. Tilburg: Pyrrhula Research Consultants. Geraadpleegd op 2 februari 2017, van <https://www.villamedia.nl/artikel/40-procent-van-de-freelancers-kan-niet-tot-amper-rondkomen>
- Vrieling, D. (2014, 30 juni). 'Elke student moet ondernemende journalist worden'. Geraadpleegd op 10 maart 2016, van <https://www.svdj.nl/nieuws/elke-student-moet-ondernemende-journalist-worden/>
- Windesheim. (2016). *Studenten statuut opleidingsdeel Bachelor journalistiek*. Studentenstatuut. Zwolle: Auteur.
- Windesheim. (2015). *Studiegids Journalistiek*. Studiegids. Zwolle: Auteur.
- Windesheim. (z. d.). Inhoud opleiding. Geraadpleegd op 12 november 2016, van <https://www.windesheim.nl/studeren/opleidingen/journalistiek-en-communicatie/journalistiek/inhoud-opleiding/>
- Witschge, T., & Schram, E. (2015). Journalistiek ondernemerschap. In J. Bardoel & H. Wijfjes (Eds.), *Journalistieke cultuur in Nederland* (p. 327- 342). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Witterholt, Y. (2015). *De journalist als zzp'er*. Amsterdam: Adfo Books.
- Zwagerman, M. (2015, 16 april). Sluit de journalistieke opleiding aan op de praktijk? Geraadpleegd op 23 januari 2017, van <https://www.nvj.nl/nieuws/sluit-journalistieke-opleiding-praktijk>